

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЖУРНАЛІСТИКИ**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ**

Матеріали науково-звітної конференції викладачів кафедри журналістики
Інституту української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ДОПОВІДЕЙ

Київ-2011

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Жацько Віктор Олексійович – доктор філософських наук, професор, академік Академії вищої освіти України, завідувач кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (головний редактор)

Висоцький Анатолій Васильович – кандидат філологічних наук, професор, директор Інституту української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова

Куляс Павло Петрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Харчук Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Чепуренко Яна Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Харитоненко Олена Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Карпенко Віталій Опанасович – професор, завідувач кафедри журналістики Університету «Україна», доктор суспільно-економічних наук Українського Вільного Університету (Мюнхен)

Вартанов Григорій Іванович – доктор історичних наук, професор

Рекомендовано до друку

кафедрою журналістики Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Протокол засідання кафедри № 7 від 28 березня 2011

Затверджено

на засіданні Вченої Ради Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Протокол засідання № 9 від 27 квітня 2011

A18 **Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій: Матеріали науково-звітної конференції викладачів кафедри журналістики Інституту української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова [Текст] : збірник наукових доповідей / Інститут української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: Ореол-сервіс, 2011. – 68 с.**

У наукових доповідях викладачів кафедри журналістики НПУ ім. М.П. Драгоманова розкриваються актуальні проблеми видавничої справи, редагування, інформаційно-бібліотечної діяльності. Збірник призначений для викладачів, наукових працівників, аспірантів і студентів.

ПЕРЕДМОВА

Кафедра журналістики НПУ ім. М.П. Драгоманова здійснює підготовку фахівців за спеціальностями, що належать до освітнього і наукового напрямку «Соціальні комунікації». Так, зокрема кваліфікацію «бакалавр» і «спеціаліст» отримують у нас майбутні видавці, редактори, бібліотекарі, референти. Цілком природно, дослідження викладачів кафедри пов'язані з багатьма вузькоспеціалізованими, але разом із тим інтегрованими в загальну систему «соціально-комунікаційного» циклу науковими дисциплінами – журналістикознавством, історією видавничої справи, видавничим бізнесом, теорією редагування, бібліотекознавством, теорією інформаційних технологій тощо. Націй ниві ми маємо неабиякі здобутки. Протягом лише останніх років вийшли в світ такі монографії та навчальні посібники наших провідних співробітників: «Основи журналістики та редакційно-видавнича справа», «Основи редакторської майстерності. Теорія, методика, практика», «Журналістика та основи редакторської майстерності» В.О. Жадька, «Система – проти автоматизму суржику: редакторський погляд» і «Словник найпоширеніших помилок у засобах масової інформації з варіантами їх виправлення» П.П. Куляса, «Інформаційний простір України: словник законодавчої термінології» і «Державна бібліотечна політика: еволюція та реалізація в інформаційному суспільстві» Я.О. Чепуренко, «Видавничий бізнес» В.І. Шпака. На стадії додрукарської підготовки термінологічний словник «Книгознавство».

Щороку Інститут української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова проводить науково-звітну конференцію викладачів, у роботі якої кафедра журналістики завжди бере активну участь. Опублікування матеріалів виступів, виголошених на секційному засіданні конференції-2011, – це і форма звітності

нашого підрозділу, і засіб ознайомлення широкої наукової спільноти з результатами досліджень членів кафедри.

У збірнику три розділи: «Педагогічні аспекти теорії соціальних комунікацій», «Наукове осмислення проблем інформаційної діяльності в Україні», «Підвищення ефективності писемної комунікації засобами редагування».

Першу статтю збірника присвячено аналізу поняття «філософія серця» в творчій спадщині В.О. Сухомлинського. У наступній публікації В.І. Шпак розглядає надзвичайно актуальні на сьогодні проблеми, пов'язані з кадровим забезпеченням видавництв та поліграфічних підприємств, а також пропонує низку рекомендацій щодо модернізації фахової підготовки спеціалістів видавничо-поліграфічної галузі. О.В. Пекур описує досягнення й перспективні завдання бібліотеки НПУ ім. М.П. Драгоманова зі створення сучасного інформаційно-освітнього середовища вишу.

Незважаючи на те, що терміни, пов'язані з інформаційною діяльністю та інформаційними технологіями вживаються нині досить часто, усталених визначень вони зазвичай не мають. Саме тому поняття «інформаційні ресурси», «інформаційно-пошукові системи» – предмет аналізу Я.О. Чепуренко та Є.О. Валуєвої.

П.П. Куляс, О.В. Харчук, О.І. Харитоненко, С.В. Шевчук досліджують актуальні проблеми редагування, а саме: методи розпізнавання й виправлення фразеологічних та синтаксичних росіянізмів; рівень мовної культури сучасних підручників; практичні аспекти художнього оформлення дитячих видань з урахуванням можливостей сприймання книги як художнього предмета реципієнтами різних вікових груп.

Завідувач кафедри журналістики
проф. В.О. Жадько

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

ОСВІТЯНСЬКІ АСПЕКТИ «ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ» В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Статтю присвячено аналізу поняття «філософія серця» в творчій спадщині В.О. Сухомлинського та висвітленню значення ідей видатного українського вченого й педагога для розвитку сучасної системи виховання й навчання дітей.

Ключові слова: «філософія серця», виховання і розвиток школяра, гуманістична спадщина, педагогічний досвід, творча особистість,

Навряд чи можна говорити про Василя Олександровича Сухомлинського (1918–1970) як про філософа, але філософські аспекти процесу навчання й виховання в його педагогічній спадщині сьогодні дедалі частіше актуалізуються в наукових дослідженнях. Це природно, оскільки Василь Олександрович у своїх працях неодноразово спирався на Памфіла Юркевича і Григорія Сковороду.

Поняття «філософії серця», що виникло в православ'ї ще за часів Київської Русі, є наріжним каменем педагогіки В. Сухомлинського. Одна з найвідоміших і найпопулярніших на сьогодні з його книжок називається «Серце віддаю дітям». Там зустрічаємо такі філософсько-гуманістичні рядки: «Я зрозумів: щоб стати справжнім вихователем дітей, треба віддати їм своє серце» [8, 7].

В науковий обіг поняття «філософія серця» впровадив український філософ із Кіровоградщини Дмитро Іванович Чижевський (1894–1977). Аналізуючи творчу спадщину Григорія Сковороди як типового представника національної традиції, Д. Чижевський писав: «Г. Сковорода протиставляє серце “нове” і “старе”, “зогріте” і “старе”, “чисте” і “попільне”, “чисте, світле і божественне”, “царське”, “мирне” і “зруйноване” та “вбите”, “нечисте”, “плотське, скитське та звірине”» [11, 67]. Чисте серце скріплюється в людині не без боротьби. Ця боротьба і є завданням етичного чину людини, щоб «блаженний ранок у серці світити почав... Труп наш сидить та спить, а серце наше тече. Переходить від трупа до Бога, від шаленого до премудрого. Злітає, як голубиця Ноева, над потопними водами усіх стихій: най почіє на холмах Вічності. <...> Серце, яке очищується від підлих світських гадок, що занепокоюють душу, починає бачити захований у ньому скарб свого щастя, відчуває, наче після хвороби, бажання своєї їжі. І очищене “чисте” серце не боїться ані блискавки, ані грому. Воно є Боже, а Бог є йому свій. Воно йому, а Він йому є приятель» [3, 69].

Питання «філософії серця», підняті Г. Сковородою, сприяли і сприяють нині розвитку суспільно-політичної та філософської думки України, бо вони виражають духовну сутність народу та співзвучні національному духові.

В. Сухомлинський був першим серед освітян нашої держави, хто ввів у науково-педагогічний обіг поняття «душа», «краса», «любов» і розвив поняття «філософія серця» своїх попередників, реалізуючи ідею в педагогічній практиці своєї школи. Він повністю поділяв переконання Г. Сковороди: для того, щоб серце в процесі виховання зберегло «здоров'я і світло», той, хто вчить і виховує, має бути не стільки вчителем, скільки моральною особистістю. Педагог зазначав: «...дбаючи про досконалість кожної грані, сторони, риси людини, вихователь одночасно не випускає з поля зору ту обставину, що гармонія всіх людських граней, сторін, рис визначається чимось провідним, основним... Провідним, визначальним компонентом цієї гармонії є моральність» [7, 72]. У своїх всевітньо відомих педагогічних працях Василь Олександрович поглиблює і розширює проблему духовного та морального виховання молоді, зокрема, у книжках «Серце віддаю дітям» (1968), «Народження громадянина» (1970), «Методика виховання колективу» (1971), «Розмова з молодим директором школи» (1973), «Сто порад учителю» (1984) та інших.

Отже, на думку педагога Сухомлинського, серце є стержнем душевного, духовного життя і діяльності вчителя. Так, саме в серці вчителя зачинається, зароджується й формується рішучість до позитивних вчинків, у ньому виникають різноманітні наміри та бажання (звичайно – позитивні!), серце є джерело волі та жадань освітянина щодо виховання підростаючого покоління.

В. Сухомлинський вчив своїх колег звертати увагу учнів на внутрішній стан душі людей, підтримувати їх у важку хвилину. А ще – завжди чинив по-людськи, йому був неприємний крайній індивідуалізм, коли особисті інтереси забезпечуються за рахунок обмеження інтересів інших людей. Спонукальними механізмами такого розуміння учнів, які серцем відчують професійний рівень, внутрішній моральний та духовний світ вчителя, його налаштованість передати школярам свої знання, на думку Володимира Олександровича, є: особистість педагога, який не тільки навчає доброму, розумному та вічному, а й утверджує його в світогляді учнів своїми власними вчинками; піклування про високі стандарти людської гідності школярів, усвідомлення ними важливості свого «я» в цьому світі, суспільному житті держави; діяльнісна спрямованість здобутих знань за час навчально-виховного процесу в конструктивне русло.

Ці вчинки та ідеї В. Сухомлинського особливо враховуються сьогодні в дошкільній і початковій освіті, зокрема під час розробки уроків етики для школярів. Адже наші діти вже самі вибирають цінності, а їхній вибір залежить від того, що ми заклали в них у дитинстві. І навіть якщо вони помиляються, ми повинні пам'ятати, що виховувати можна лише через любов – така позиція педагога-гуманіста В. Сухомлинського. «Від того, стверджував Василь Олександрович, – наскільки забарвлені емоційно пізнавані в роки отрочтва ідеї, принципи, наскільки широке коло фактів охоплює людина своїм мисленням поглядом, наскільки органічно зливаються, поєднуються емоційна і моральна оцінки навколишнього світу... залежить... сердечність особистого ставлення до людини й колективу, до болей і радощей інших людей» [4, 501].

Серце вчителя, на думку В. Сухомлинського, це сердешне джерело добродійної енергії, яка розділяється на тисячі напрямків, форм і методів, коли він заходить до школи, проводить урок, захід чи дитячу гру. Педагог вважав, що виявом прекрасного в людині було і залишається добро. Бо краса й добро властиві кожній людині від природи. Вони найдоступніші, як вода й повітря. Для мислячого вчителя учень – мікрокосмос. Пізнаючи учня, вчитель пізнає себе, розкриває сутність, внутрішній світ особистості, пропускаючи через серце його дії та розмірковування. Не страх і почуття вини, а любов і ствердження власних сил, моральність вчинків, сердешна відповідальність мають лежати в основі педагогічного процесу: «...ждній людині не закрита дорога до вершин, тут справжня і безмежна рівність, тут кожен може бути великим і неповторним» [7, 73]. Якщо вчитель ставиться до учня з розумінням і любов'ю, то учень прагне заслужити любов і повагу. Такий підхід до учня сприяв утвердженню віри дитини у власні сили.

Отже, квінтесенцією педагогічного успіху В. Сухомлинського є «філософія серця» – оригінальна філософська система, яка ґрунтується на вченні про «серце» як символі внутрішнього світу людських переживань. У праці «Серце віддаю дітям» педагог стверджує, що мислення не вичерпує всієї повноти духовного життя. Людина пізнає навколишній світ за допомогою розуму, а пізнати красу й таємничість світу можна тільки серцем як центром усіх «пізнавальних дій». Педагогіка В. Сухомлинського – це педагогіка серця, «дитиноцентризму» і толерантності, в основі якої – необхідність удосконалити філософію освіти шляхом всебічного виховання особистості. Тому в своїх педагогічних міркуваннях Василь Олександрович значну увагу приділяє гуманній взаємодії вчителя та учнів як найважливішій складовій педагогічної майстерності і творчості: «...пізнання дитиною світу починається з пізнання людини, а людина відкривається перед дитиною в образі матері, батька і вчителя», – зазначає В. Сухомлинський у книзі «Як виховати справжню людину» [8, 147].

Духовність кожної людини – дзеркало духовності вчителя. Для того, щоб діти духовно розвивались, у школі має бути відповідне середовище. А воно створюється кожен хвилину всіма вчителями, на кожному уроці. По-перше, через те, що кожен педагог може дати кожній дитині задоволення своїм предметом. І мудрі вчителі чудово вміють відчувати, на якому рівні опанування предмета кожна дитина відчує це задоволення, тож індивідуально підходять до дітей.

Якщо вчитель ставиться до учня з розумінням, то учень прагне заслужити любов і повагу. Такий підхід до учня сприяв утвердженню віри дитини у власні сили. «З дітьми треба бути від ранку до ночі, – писав В. Сухомлинський до письменника Григорія Мединського, – і в неділю треба бути з ними. Але для мене це не тягар. Ви знаєте, ось зараз вечір, а мені хочеться, щоб швидше прийшов ранок і щоб задзвеніли знову їхні голоси» [1, 148]. Діти – це наймудріші філософи і найчутливіші психологи. Виховання, стверджує В. Сухомлинський, реалізовує однобічний підхід, коли не розрізняють вчинку і

його моральної цінності. Моральність – це закон, заповідь, серцевина життєвого успіху особистості, але за умови, що вона – не байдужа й здатна до позитивного вчинку. Про це Василь Олександрович наставляє й сина: «Одержав твого листа з колгоспу, куди тебе відправили з студентами. Не спав усю ніч. Добре, що тебе тривожать факти безгосподарності. “В колгоспі хороший сад, але вже десять тонн яблук з’їли свині, гектарів три помідорів, пишеш ти, лишилися незібраними, і голова колгоспу наказав трактористам переорати весь лан, щоб і слідів не лишилося”. Ти пишеш: “Коли я вранці побачив велику ділянку переораною, у мене ледь серце не вирвалося з грудей”. А потім що? Що, врешті, відбулося з твоїм серцем? Воно заспокоїлося і тепер б’ється рівненько? І ні в кого із твоїх товаришів-студентів теж серце не вирвалося з грудей? Погано. Дуже погано. Ви подавили в собі голос совісті, найблагородніші порухи душі – дуже небезпечна справа. Треба ж діяти! Людина без переконань – ганчірка» [2, 6]. Як бачимо, В. Сухомлинський справедливо зазначає взаємозв’язок дії та баченого зі станом серця, його реакцією на погані вчинки, від яких, на його думку, в духовно багатій особистості, образно кажучи, «серце мало вирватися з грудей».

В. Сухомлинський вбачав безсумнівний зв’язок оточуючого середовища особистості з її головним мозком, із душевним станом людини, биттям серця, її реакцією на вчинок, здатністю до рішучих дій. Таким чином, байдуже споглядання сином і його товаришами негативів у господарстві змусило педагога засумніватися в наявності в молодих людей громадянської позиції, надзвичайно важливої для морально здоров’я людини. На думку Василя Олександровича, довколишній світ, природа, як система життєвих, сповнених краси явищ, відкриваються передусім добродійному серцю. У небайдужому серці формується джерело позитивних дій особистості.

Безперечно, серце випереджає розум у пізнанні істини, і ми нерідко переживаємо це, особливо у хвилини великих труднощів та потрясінь, коли немає часу на силогізми, а треба віддатися безпосередньому потягу серця, як певному морально-духовному наставникові, й здійснити вчинок. Лише коли істина потрапляє до серця, як благодатне зерно на врожайний ґрунт, ця істина стає нашим надбанням і переконанням, нашим внутрішнім скарбом і сигналом до дії. Особистість завжди стає на боротьбу з негараздами та поганими вчинками, тому що лише для небайдужого серця можливі подвиг і благочестивий вчинок. «Кожен день, кожную годину, – писав у своїх роздумах В. Сухомлинський, – я пробуджую в дітях людяність – найтоншу здатність відчувати поруч із собою складні порухи чужого серця, чужої душі... І ніхто не примусить мене відмовитись від істини: головним предметом у школі має бути людинознавство» [8, 11].

Поважати, та більше того, любити інших можна лише тоді, коли любиш себе. Істина, яка існує й діє, незалежно від того, приймаємо ми її чи ні. Тому маємо говорити, маємо більше слухати розумних людей, щоб виносити кожному для себе особисто найголовніші знання щодо принципів людського співіснування.

Досягнення єдності почування й мислення – це постійна турбота В. Сухомлинського. Безперечно, жоден із педагогів сучасності не приділяв стільки уваги формуванню найтоншої сфери особистості, тобто почуттів. Виховання великого, доброго серця, стверджував Василь Олександрович, це, образно кажучи, турбота про ту гілку, на котрій зеленіють пишні паростки людяності, гуманності. В. Сухомлинський мав чітке переконання, що без емоційної вихованості марними будуть всі слова про формування й утвердження високих почуттів громадянина, про естетику життя, про етичні основи спілкування. Казав про це чітко й переконливо: емоційна культура – це, образно кажучи, правильно налаштована скрипка. Тільки тоді, коли скрипка налаштована, на ній можна грати. Тільки тоді, коли людина осягнула азбуку емоційної культури, її можна виховувати.

Переконання Василя Олександровича, що школа повинна стати не лише місцем передачі досвіду поколінь, а й «майстернею гуманності», підтверджувалося впевненістю, що без виховання широкого й повного діапазону почуттів не може бути повноцінної людини. В книзі «Народження громадянина» читаємо: «Турбота про гармонійний розвиток моралі, розуму, почуття, про виховання благородного серця, чистоту всіх духовних поривань і прагнень є сутністю виховання нової людини» [4, 504].

Василь Олександрович вважав, що естетичне виховання не означає зміни раціонального типу мислення, виробленого шкільними дисциплінами природничого циклу. Воно передбачає появу в свідомості дітей ще й іншого способу пізнання світу. Це шлях живого спостереження та емоційного бачення природи, щоб від вражень аж серце розхвилювалося й додавало особистості сил та енергії. Отже, В. Сухомлинський передбачав контакт із довкіллям, спостереження, слухання, переживання й осмислення побаченого й почутого в суспільному житті держави як сходинки до внутрішньої естетичної досконалості. Василь Олександрович писав: «Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості. Якби в нас не було цього постійного духовного спілкування з людьми, ми не могли б успішно вчити і виховувати молоде покоління» [5, 239].

На думку В. Сухомлинського, для практичного педагога виховання дітей має бути виразом неогоїстичної любові до них, оскільки діти – майбутнє людства. Мета виховання і ролі педагога в ньому полягає в тому, щоб пробуджувати в серці дитини любов до щирого та ідеального, до правди, добра і краси. Знання істини залежить від досконалості волі й чистоти серця вчителя. Педагог вважав, що перед кожною дитиною, навіть найпосереднішою і найважчою, вчитель має відкрити ті сфери, де вона зможе досягти своєї вершини, сформувати свою людську гідність, свою душу, розумові здібності. Тому й створив «Азбуку моралі», котра вчила осягати суть добра і зла, честі й безчестя, справедливості й облуди. Ця азбука стала засобом подолання емоційної нерозвиненості. В дитині необхідно відкривати здатність відчувати стан інших, вміння ставити себе на місце іншої людини. Розвитку розуму дитини В. Сухомлинський надавав особливого значення, адже, на його думку,

від цього залежить, як близько до серця сприйматимуться учнем проблеми суспільного буття, життя і доля близьких: «Розумове виховання, – писав Василь Олександрович, – потрібне людині не тільки для того, щоб вона застосовувала знання в праці, а й для повноти духовного життя, для того, щоб уміти цінувати багатства культури і мистецтва. Людині треба дати щастя насолоджуватися культурними й естетичними цінностями» [6, 31]. Для нас немає сумніву, що В. Сухомлинський, встановлюючи різницю між духовним і тваринним началами особистості, ґрунтується на тому достеменно людському розумінні свободи, серцеві імпульси якої, що походять з метафізичного центру, людина зберігає в духовній цноті, підпорядковуючи їм механізми своєї фізіології та психіки.

Ідеал освіти, дорогий серцю В. Сухомлинського, пов'язаний з певними вимогами до вчителя. Як кожен митець, педагог має своїм серцем любити роботу, дітей і «добротворіння». Саме через рідну мову, на думку педагога, й пролягає шлях до серця учня: «Рідна мова – то безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. У рідному слові народ усвідомлює себе як творчу силу... Рідне слово – то невичерпне, животворне джерело, з якого дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про весь свій край» [9, 45].

Спадщина В. Сухомлинського з кожним роком і в різні періоди державотворення відкривається новими гранями, а його твердження будуть сприйматися глибше й виразніше, якщо педагоги розглянуть їх із позицій «філософії серця». Тут відкриється широкий простір співдружності педагогіки та філософії, а наукове засвоєння цього простору є перспективною педагогічною справою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мединський Г.О. Безстрашність душі / Г.О. Мединський // Спогади про Сухомлинського. – К., 1990. – С. 148.
2. Мостова Т. Виховуй у собі людську душу і сердечні стосунки з людьми. Листи до сина / Т. Мостова // Освіта України, 2004. – 19 березня. – С. 6.
3. Сковорода Г. Твори у двох томах / Г. Сковорода. – Т. 2. – К. : АТ «Обереги», 1994. – С. 348
4. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – Т. 3. – К. : Радянська школа, 1977. – С. 501.
5. Сухомлинський В.О. Народний учитель / В. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. – Т. 5. – К. : Радянська школа, 1977. – С. 239.
6. Сухомлинський В.О. Пависька середня школа / В. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – Т.4. – К. : Радянська школа, 1977. – С. 31.
7. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – Т.1. – К. : Радянська школа, 1976. – С. 72.

8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т.3. – С.7.
9. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови / В. Сухомлинський // Укр. мова і література в школі. – 1965. – № 5. – С. 45.
10. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2 – С. 147.
11. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Вид-во «Орій» при УКСП Кобза, 1992. – С. 67.

В.І. ШПАК
доктор філос. наук
УДК 37.014.3

ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЗА НАПРЯМКОМ «СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ»

У статті розглянуто сучасні проблеми та можливі шляхи модернізації фахової підготовки спеціалістів видавничо-поліграфічної галузі та журналістики, в цих самих аспектах проаналізовано діяльність провідних українських вишів.

Ключові слова: фахова підготовка спеціалістів за напрямком «Соціальні комунікації», видавничі та поліграфічні спеціалізації.

У свідомлення масштабності завдань видавничо-поліграфічної галузі, збільшення кількості видавництв, поліграфічних підприємств, структур сфери розповсюдження видавничої продукції та працівників у них актуалізували проблеми професійної підготовки кадрів за напрямками «Видавнича справа і редагування», «Поліграфія», «Журналістика». Модернізацію, осучаснення освітніх програм обумовлюють також інформатизація суспільства, впровадження у виробництво цифрових технологій, застосування нової техніки, високий рівень автоматизації та комп'ютеризації всіх видів додрукарських, друкарських та післядрукарських операцій.

Стихійний розвиток ринкових відносин початку дев'яностих років минулого століття призвів до появи в галузі талановитих і цілеспрямованих людей різних професій, які опанували новітні технічні й технологічні досягнення майже самотужки. Освіта не встигала за бурхливим прогресом. Чимало сучасних очільників медіабізнесу пройшли школу самоосвіти, здобули знання в практичній роботі й тепер саме вони найбільш вимогливо ставляться до рівня професіоналізму нових кадрів у своїх компаніях.

На сьогодні одна з важливих вимог до спеціаліста галузі – його універсальність. Видавцям потрібно не тільки досконало знати засадничі

«константи» редакторської професії, сучасні технологічні процеси, а й бути достатньо обізнаними маркетологами, економістами, правниками. Ера дешевої продукції, розрахованої на невибагливого читача, минає; зростає попит на грамотно підготовлені та якісно видані книжку, газету, журнал, брошуру. Крім того, видавнича справа є об'єктом активної підприємницької діяльності, продукція якої є товаром. Важко уявити собі нині редактора, не обізнаного в питаннях видавничого бізнесу.

Поставивши редактора в епіцентр видавничої справи (нині він і літературний працівник, і дизайнер, і менеджер, і керівник колективу), галузь висунула вимогу вищій школі щодо принципової зміни системи підготовки видавничих кадрів.

За часів СРСР редакторів-видавців в Україні готували лише в одному навчальному закладі – Українському поліграфічному інституті ім. І. Федорова у Львові, вечірнє відділення якого функціонувало і в Києві. Спроба факультету журналістики Київського держуніверситету наприкінці 60-х років минулого століття організувати підготовку фахівців з видавничої справи та редагування була невдалою. Московське партійне керівництво вважало цей крок недоцільним, і вже в середині 70-х років відділення закрили.

«Новітня» історія фахової освіти видавців в Україні розпочинається в КНУ імені Тараса Шевченка зі створення у 1990 році кафедри журналістської майстерності та редакційно-видавничої справи, на базі якої за шість років потому в Інституті журналістики було відкрито спеціалізацію «Видавнича справа та редагування». Надалі хронологія подій була такою: 1999 р. — відкриття відділення видавничої справи та редагування; 2000 р. — виокремлення спеціалізації «Менеджмент ЗМК»; 2002 р. — поділ кафедри журналістської майстерності та редакційно-видавничої справи, завідувачем якої був В.В. Різун, на дві: кафедру теорії масової комунікації (під керівництвом проф. В.В. Різуна) і кафедру видавничої справи та редагування (протягом тривалого її очолював проф. М.С. Тимошик, нині – В.І. Теремко).

На кафедрі ВСП започатковуються нові спеціалізації: «Пресові видання» (з 2003 р. – «Книжкові та періодичні видання»); «Міжнародні видання»; «Телепрограми». 2003-го року набір студентів на спеціальність «Видавнича справа та редагування» вперше було здійснено в умовах роздільного конкурсу. Нині кафедра стала випусковою на відділенні видавничої справи та редагування. Підготовка спеціалістів донедавна велась за двома спеціалізаціями: редактор книжкових і газетно-журнальних видань та редактор електронних видань. З 2010 року відбувся ще один поділ: виокремилась кафедра «Електронних видань і медіадизайну».

Зберегла і розвинула свої традиції Українська академія друкарства. Вона готує фахівців таких освітньо-кваліфікаційних рівнів: молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр з 7 напрямів, 16 спеціальностей. З 2002 року введено новий напрям підготовки: «Видавничо-поліграфічна справа». Загальний ліцензований обсяг прийому в УАД складає 5 080 чоловік, в тому числі 2 860 чоловік денної та 2 220 чоловік заочної форм навчання.

До структури академії належать: 5 факультетів з 20 кафедрами; Кримський інститут інформаційно-поліграфічних технологій; коледж; підготовче відділення; обчислювальний центр; навчальний відділ; видавництво; науково-дослідна частина з відповідними науковими лабораторіями та відділом аспірантури і докторантури; спеціалізована вчена рада з захисту кандидатських і докторських дисертацій; відділ міжнародних зв'язків. У 2004 році з метою підвищення ефективності навчально-виробничого процесу, якісної практичної підготовки кадрів на базі навчально-виробничих майстерень академії та технікуму створена єдина навчально-виробничо-експериментальна друкарня.

При академії діє навчально-демонстраційний центр фірми «Гейдельберг». В 2004 році для нього були виділені та підготовлені до експлуатації нові приміщення у зв'язку з отриманням ним нової сучасної поліграфічної техніки для навчально-виробничого процесу в УАД.

Академія визначена як базова щодо розроблення галузевих стандартів вищої освіти цього напрямку.

Останнім часом спеціальність видавнича справа та редагування (ВСР) стала розвиватися особливо динамічно. Нині фахівців цього напрямку готують також у Видавничо-поліграфічному інституті Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», Інституті української філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Дніпропетровському, Одеському, Черкаському, Чернівецькому університетах та ін.

І все ж таки дедалі все помітнішою стає невідповідність підготовки студентів вимогам сучасних видавництв. Окреслимо кілька основних тенденцій.

Випускники навчальних закладів, що мають ґрунтовні традиції щодо викладання лінгвістичних дисциплін, отримують фундаментальні знання в цій частині редакторської професії, але мають недостатню кваліфікацію для роботи з комп'ютерними видавничими системами. Цей розрив дещо успішніше за інші вищі навчальні заклади долають КНУ ім. Т.Г. Шевченка та Українська академія друкарства. Зробити це решті вищів досить складно, в першу чергу, через відсутність достатньої кількості комп'ютерних аудиторій і дорожнечу сучасного програмного забезпечення до них.

Деякі непрофільні навчальні заклади, навпаки, занадто мало уваги приділяють мовній компетентності своїх студентів. Це також неприпустимо, оскільки більшість процесів додрукарської підготовки видань пов'язані з продукуванням і редагуванням текстів.

Нарешті, загальною бідою для всіх є низький рівень економічної, зокрема менеджерської та маркетингової, освіти майбутніх видавців. Можна назвати кілька об'єктивних причин такої ситуації: більшість викладацьких кадрів вихована на традиціях «радянської видавничої справи», не вистачає підручників, наявні навчальні посібники швидко застарівають через відсутність стабільності та постійні зміни в законодавчих та підзаконних актах, що регулюють економіку країни.

З початку 90-х років минулого століття і до сьогодні у видавництвах відчувається брак кваліфікованих верстальників та дизайнерів. Це пов'язано із застосуванням нових комп'ютерних технологій підготовки видавничих оригінал-макетів та їх постійним удосконаленням. Лави спеціалістів, які займаються дизайном друкованої продукції, поповнювалися й поповнюються в основному з двох джерел. З одного боку, це фахівці в галузі прикладної математики, програмісти, комп'ютерники, яким самотужки вдалося опанувати ази живопису і дизайну; з іншого боку – професійні художники, що так само самостійно навчилися працювати з графічними комп'ютерними програмами. Перші, на жаль, не завжди мають художній смак і знання щодо правильної побудови й оформлення видання. Другі часто не здатні реалізувати свої художні замисли в нових технологічних реаліях.

Для вирішення цієї проблеми необхідна цілеспрямована підготовка фахівців у галузі дизайну друкованої продукції, які б володіли як комп'ютерними технологіями, так і глибокими знаннями в галузі образотворчого мистецтва.

Останнім часом окреслилися позитивні тенденції в напрямку підготовки інженерних кадрів. Тут вирізняються Українська академія друкарства та Видавничо-поліграфічний інститут НТУ «КПІ», які перебудовують свою роботу відповідно до ринкових умов: вони зміцнили контакти з виробництвом, організували підготовку фахівців нових спеціальностей, таких як репрографія, менеджмент поліграфічних підприємств тощо. Зокрема, Інститут здійснює підготовку висококваліфікованих інженерів-технологів, системотехніків, механіків, фахівців з менеджменту виробництва, маркетингу ринку друкованої продукції і матеріалів поліграфічного виробництва, редакторів, художників-графіків – оформлювачів видань і упакувань для видавничо-поліграфічної та книгорозповсюджувальної галузі України.

На жаль, недостатня матеріально-технічна база і брак сучасних підручників нерідко призводять до того, що випускники поліграфічних навчальних закладів приходять зовсім непідготовленими на виробництво, оснащене сучасною технікою та технологією. Висновок із цієї ситуації може бути тільки один: навчальний процес потрібно максимально наблизити до виробництва. Студенти мають навчатися не на прадавній техніці, а на найсучаснішому обладнанні. Випускники вишів повинні знати основні процеси не тільки в теорії, а й на практиці. Дуже зацікавлені в цьому власники і керівники друкарень. Не зайвою у створенні тісної взаємодії була б і стимулююча роль держави.

Львівська Академія друкарства фактично залишається єдиним вищим навчальним закладом, що за напрямом «Товарознавство і торговельне підприємництво» здійснює підготовку фахівців за спеціальністю «Товарознавство та комерційна діяльність». Випускникам базової вищої освіти присвоюється кваліфікація «бакалавр з торгівлі», випускники-спеціалісти отримують диплом товарознавця-комерсанта.

Особливим питанням є підготовка фахівців робочих професій: друкарів, налагоджувальників поліграфічного обладнання, фахівців брошурувальних та палітурних процесів тощо. На жаль, навіть випускники знаних у галузі навчальних закладів, таких як Київське вище професійне поліграфічне училище або Львівський поліграфічний коледж Української академії друкарства, фактично розпочинають освоювати новітнє поліграфічне устаткування тільки на виробництві.

Багато в чому могла б допомагати студентам виробнича практика, але часто вона проходить формально. Основна причина – відсутність прозорих контрактів навчальних закладів із виробничими структурами. Чисельні інструкції регламентують порядок організації практики та її фінансування. Однак фінансові можливості освітян надзвичайно обмежені.

Законодавчо не врегульовано взаємини між одержувачем знань і підприємством, що надає такі знання. Виходить, що час і гроші, витрачені на здобуття реального фаху «молодим спеціалістом» безпосередньо на виробництві, витрачені марно: після набуття необхідних знань та навичок він залишає підприємство і йде на іншу роботу вже як досвідчений фахівець.

Не слід забувати і про психологічний аспект, адже будь-який наставник сам не дуже зацікавлений у передачі знань майбутньому конкурентові. В умовах ринкової економіки та наявного безробіття це вагомий фактор.

Складна ситуація у галузевій науці. Два з трьох наявних у колишній союзній державі науково-дослідних інститутів працювали в Україні. Нині їх треба терміново рятувати. І тут передусім потрібно визначитися з основними напрямками та сферою їхньої діяльності, які були б безпосередньо пов'язані з потребами виробництва й відповідали сучасним вимогам.

Стан справ у галузі багато в чому залежить і від фаховості державної управлінської гілки. Візьмемо хоча б ДАК «Укрвидавполіграфія». У 2005 році І. Чиж, перебуваючи на посаді голови Держкомтелерадіо, констатував: «Спостережна рада ДАК “Укрвидавполіграфія”, склад якої затверджено Кабінетом міністрів України і на яку, відповідно до статуту, покладено повноваження вищого органу управління компанією, не виконує закріплені за нею функції. У зв'язку з цим нині триває робота щодо формування її нового складу. Водночас ситуація, яка склалася в ДАК “Укрвидавполіграфія”, ще більше загострилася... після проведення масового звільнення досвідчених висококваліфікованих фахівців – голів правлінь відкритих акціонерних товариств, здійснення з відома компанії поспішного продажу нерухомого майна підприємств, зміни статутів товариств на такі, що ущемляють інтереси і права трудових колективів та не відповідають Типовому статуту відкритого акціонерного товариства, створеного шляхом корпоратизації державного підприємства, яке не підлягає приватизації» [1].

Сьогодні нерідкі факти, коли видавничо-поліграфічною сферою опікуються фінансисти, міжнародники, лікарі, які не мають належного досвіду та видавничо-поліграфічної практики. Не додає стабільності й невиправдана багаторазова зміна самого керівного для галузі підрозділу Кабінету міністрів.

До 1991 року існувало два окремих органи, що опікувалися інформаційною та видавничою політикою, – Держкомтелерадіо УРСР та Державний комітет УРСР по пресі. Однак 13 травня 1991 року було ліквідовано Держкомтелерадіо УРСР, а його функції передані Державній телерадіокомпанії. У 1992 році було розформовано Державний комітет УРСР по пресі, а загальнодержавну політику в книговидаванні, реєстрації друкованої продукції, контролі за виконанням державного замовлення на видання підручників та інших окремих видань почало здійснювати Міністерство культури України. Невдовзі, у травні 1993 року, ці функції в Мінкультури забрали та передали до новоствореного Державного комітету України у справах видавництва, поліграфії та книгорозповсюдження, який і став правонаступником Держкомпреси.

У 1994 році Комітет реорганізовується в Міністерство України у справах преси та інформації. 1996 року, після ухвалення Конституції України, Міністерство України у справах преси та інформації стає Міністерством інформації України, а чотири місяці потому йому підпорядковуються Державний комітет телебачення і радіомовлення та Державне інформаційне агентство України (ДІНАУ). Так тривало до 1998 року, коли їх підпорядкували Кабінетові міністрів України.

Міністерство інформації ліквідується в 1999 році, натомість створюється Державний комітет інформаційної політики, який забезпечував проведення державної політики в інформаційній та видавничій сферах. Рік по тому Держкомтелерадіо та Держкомінформполітики з'єднується в один орган – Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, який виконує функції своїх попередників.

У 2003 році Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення знову став Державним комітетом телебачення і радіомовлення, але продовжив виконувати функції, які виходили далеко за межі питань телебачення і радіомовлення: інформаційна політика, видавнича справа, суспільна мораль, мовна політика, преса.

Наступні зміни відбулися наприкінці 2005 року, коли питання мовної політики було вилучено у Держтелерадіо і передано до Міністерства культури України. На початку 2006 року функція реєстрації друкованих ЗМІ, окрім друкованих видань еротичного характеру, була передана до Міністерства юстиції України.

Зрозуміло, що кожна реорганізація призводила до зміни керівних органів і провідних виконавців. Крім того, великої шкоди в цих процесах завдавала їх надмірна політизація. Перебуваючи в структурі Державного комітету телебачення та радіомовлення, видавнича справа фактично позбавлена притаманних галузі атрибутів і відповідної уваги як Кабінету міністрів так і інших владних інституцій. Сьогодні існує потреба в проведенні галузевої науково-технічної та інвестиційної політики, розробки нормативно-технічної бази, координації діяльності з суміжними галузями, покращенні інформаційного забезпечення, захисті професійних інтересів і прав, відстоюванні корпоративних інтересів галузі на найвищих рівнях законодавчої

та виконавчої влади. За відсутності цього видавці правомірно сумніваються в доцільності існування такого комітету.

Виходячи з зазначеного, можна зробити висновок, що кадрова ситуація в галузі залишається вкрай складною і в багатьох аспектах не відповідає вимогам сучасності. Не сприяє розвитку галузева наука. Не поспішає за швидкими змінами в техніці та технології вітчизняна освіта. Існує розбалансованість діяльності ринку праці та навчальних закладів, що обумовлюють недостатній рівень кваліфікації фахівців.

Потребує удосконалення навчання в системі професійно-технічної освіти, як у кількісному, так і в якісному вимірі. Нагальним є розвиток розгалуженої системи перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців видавничої справи, розширення можливостей отримання післядипломної освіти.

Розуміючи, що все це потребує чималих коштів, яких у держави нема, стверджуємо: формування національної системи книгознавчої освіти, її трансформації та модернізації полягає в стимулюванні державою максимального наближення освітянських закладів до виробництва, створенні системи обопільної зацікавленості, регулюванні держзамовленням структури й обсягів підготовки кадрів, сприянні випуску сучасних підручників тощо. Суттєвим є роздержавлення галузі та створення рівноправних умов для всіх учасників видавничого процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Іван Чиж зустрівся з керівниками підприємств ДАК “Укрвидавполіграфія”» // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади в Україні. – 10.06.2005. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control>.
2. Пенкальська М. Підготовка кадрів з видавничої справи у Польщі після 1989 року / М. Пенкальська // Поліграфія і видавнича справа. – 2002. – № 39. – С. 32-40.
3. Солтис М. Розвиток людського ресурсу для видавничої галузі України / М. Солтис // Книжковий клуб плюс – 2002. – N 12. – С. 26-27
4. Теремко В. І. Видавничий маркетинг [Текст] : навч. посіб. / В. І. Теремко. – К. : Академвидав, 2009. – 272 с.
5. Тимошик М. Видавничий бізнес: погляд журналіста, видавця, вченого [Текст] / М. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 328 с.
6. Тимошик М. Спеціальність «видавнича справа та редагування»: данина моді чи потреба часу? / М. Тимошик // Друкарство. – 2003. – №2. – С. 34-36
7. Шпак В. І. Видавничий бізнес. Теорія і практика [Текст] : навч. посіб. / В.І. Шпак; рец. : Ю. В. Бондар, В. Г. Олійник, І. Ф. Лубченко. – Київ : ТОВ «УВПК ЕксОб», 2010. – 384 с.

РОЛЬ БІБЛІОТЕКИ В ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ВНЗ

Подано системний аналіз сучасного інформаційно-освітнього середовища вищих навчальних закладів, складовими якого є електронні та дистанційні форми навчання, курси з інформаційної грамотності, пошукові ресурси бібліотек, інтегровані бази даних університету. Визначено роль і значення бібліотеки в процесах інформатизації суспільства загалом та конкретні досягнення бібліотеки НПУ ім. М.П. Драгоманова в цьому напрямку.

Ключові слова: інформаційно-освітнє середовище, інформаційний пошук, бібліотечні ресурси, пошукові ресурси бібліотеки, електронні бази даних підрозділів університетів.

Сучасна вища школа в Україні представлена широким спектром державних і недержавних ВНЗ, різних за своїм статусом, правовою та відомчою приналежністю. Поступово вони перетворюються на повноправних суб'єктів ринкових відносин, трансформують свої структури, змінюють функції, додають нові джерела фінансування, нові методи навчання і контролю знань. Сучасний ринок з урахуванням задач з інноваційного розвитку економіки висуває достатньо високі і одночасно жорсткі вимоги до випускників навчальних закладів. Одним із основних, якщо не головним, показником якості освіти є потреба на ринку праці у випускниках із певної спеціальності, наявність знань та досвіду для ефективної професійної діяльності.

Така конкурентна ситуація на ринку освітніх послуг обумовлена новим етапом переходу до постіндустріального суспільства, ознакою якого є інформатизація всіх сторін життя, пріоритет інтелектуальних сфер діяльності, перетворення інформації в стратегічний ресурс суспільства. Інформатизація в сфері освіти актуалізувала впровадження дистанційних форм підготовки студентів, створення якісно нового, інформаційно-освітнього середовища у вищих навчальних закладах.

Інформаційно-освітнє середовище (ІОС) університету включає в себе організаційно-методичні, технічні та програмні засоби обробки, передачі та зберігання інформації, які забезпечують оперативний доступ до інформації та здійснюють освітні та наукові комунікації. Головною метою інформаційно-освітнього середовища є створення умов для підвищення якості навчання, доступності освіти, забезпечення ефективності освітнього процесу і конкурентоздатності вишу.

Електронне навчання – один із елементів інформаційно-освітнього середовища вищого навчального закладу. Це і створення електронних підручників, створення автоматизованих систем навчання, обговорення питань дистанційного навчання, організація віртуальних університетів.

Безумовно, одне з провідних місць в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу належить бібліотеці, яка, надаючи інформаційну підтримку навчальній, науковій та виховній діяльності, традиційно є центром комунікацій представників різних груп і підрозділів університету.

Бібліотека ВНЗ, безперечно, є важливою складовою фахового бібліотечного середовища, однак, перш за все, вона орієнтована на задоволення інформаційних потреб вищої школи і є її підсистемою. Отже, її інформатизація передбачає підпорядкування цілей і завдань бібліотечного змісту більш глобальним пріоритетам інформатизації освітньої діяльності як цілісної системи.

Дедалі частіше бібліотека ВНЗ сприймається як інформаційний посередник у середовищі науковців і освітян. Це обумовлено такими факторами:

- інтеграція національної освіти в європейське і світове освітнє товариство;
- переосмислення ролі самостійної роботи студентів у процесі навчання;
- запобігання інформаційній ізолюваності учених та прискорення їх інтеграції до світової наукової спільноти;
- інформатизація всіх бібліотечно-бібліографічних процесів.

У сучасних умовах успіх будь-якої бібліотеки залежить від швидкості її реакції на запит користувача, надання високоякісних послуг з мінімальними витратами (часовими, фінансовими, кадровими тощо).

Проблема готовності користувачів до діяльності в умовах застосування інформаційно-комунікаційних технологій багатоаспектна та охоплює велике коло питань. Інформаційні компетенції є ключовим чинником в освітньому процесі та першим кроком на шляху до досягнення освітніх цілей. В забезпеченні інформаційної грамотності студентів провідну роль можуть і мають відігравати бібліотекарі.

Дистанційне і електронне навчання полегшує вирішення завдань групового навчання інформаційній грамотності, оскільки кількість фахівців, що можуть ефективно працювати з інформаційно-освітніми технологіями, обмежена. За допомогою мереж та Інтернету бібліотекарі мають змогу спілкуватися з користувачами інтерактивно та з будь-якого місця, де є комп'ютер. Ті ж, у свою чергу, можуть виконати дослідницьку роботу, завдання вдома, на роботі або в будь-якому іншому місці, де є доступ до комп'ютера і телекомунікаційних мереж.

Оскільки в педагогічному університеті проведення навчальних курсів з інформаційної грамотності не передбачено навчальними планами, а консультації з використання інформаційних ресурсів бібліотеки надаються лише на прохання куратора групи, було прийнято рішення та розроблено на WEB-сторінці бібліотеки спеціальний розділ «Питання-Відповіді», де кожен читач у віртуальному просторі може отримати консультаційну допомогу з будь-якого питання стосовно використання фондів та інформаційних ресурсів бібліотеки.

З часом стало зрозумілим, що читачам необхідні також консультації щодо роботи з базами даних електронного каталогу, особливо для складних видів пошуку, які дозволяють підвищити релевантність знайдених документів. Це наштовхнуло на створення мультимедійних онлайн-інструкцій з методики використання WEB-каталогу НБ НПУ імені М.П. Драгоманова.

Для кожного з видів пошуку, що пропонуються в системі, було підготовлено окремі мультимедійні інструкції. В них розглянуто всі аспекти проведення пошуку: Стандартний, Розширений, Професійний, За словниками, УДК-навігатором, ГРНТИ-навігатором, Тематичним навігатором.

Кожна з інструкцій спрямована на допомогу в освоєнні читачем різноманітних видів пошуку, що дозволяє навчитися грамотно складати пошукові запити, і як результат – отримувати потрібну інформацію.

Взаємодія студентів з безліччю ресурсів (книгами, журналами, газетами, мультимедіа, телебаченням, Інтернет, суспільством, людьми) мотивує їх до отримання навичок орієнтування в потоках інформації. Де і як знайти інформацію, яка щонайкраще розкриває тему? Як її зафіксувати, інтерпретувати, оцінити? Як взаємодіяти з колегами в процесі її оброблення? Як організувати інформаційні зв'язки і доступ до інформації? Як інформація засвоюється в процесі навчання? Це ті запитання, на які студенти шукають відповіді. Уміння студентів самостійно здійснювати пошук інформації зміцнює почуття впевненості в своїх силах, а досягнення інформаційних цілей сприяє ефективному закріпленню інформаційно-складальних і інформаційно-обробних шаблонів. Накопичений досвід роботи з інформаційними ресурсами дозволяє студентів сформувати репертуар навичок і основ знань, що можуть бути використані в ситуаціях навчання в майбутньому.

Як структурний підрозділ університету бібліотека тісно пов'язана з системою управління освітнім процесом ВНЗ. Визначаючи роль і місце бібліотеки в інформаційному середовищі університету, необхідно відзначити, що однією з найважливіших умов успішного функціонування університету є оперативний і ефективний обмін інформацією між підрозділами. Зазвичай колектив бібліотеки університету має корисний досвід створення та внесення радикальних змін до бібліотечної інформаційної системи. Це досвід у сфері опису інформації, інформаційного менеджменту, підтримки користувачів, досвід, який дозволяє займати сильні позиції в процесі інтеграції електронних систем університету та робити значний внесок у діяльність, яка проводиться в цьому напрямку. Бібліотечно-інформаційна система – це найбільш підготовлена і тому ефективна інфраструктура, яка здатна змінюватись та інтенсифікувати процес інтеграції інформаційно-освітніх систем вишу.

У вищих навчальних закладах існує багато різноманітних джерел інформації та точок доступу до них. Це не проблема в середовищі, де індивідуальні користувачі відіграють певну роль і мають доступ до певної кількості систем. Але для університету, співробітники якого опрацьовують великі масиви інформації, мають доступ до інформаційних джерел бібліотеки,

до даних наукових досліджень, беруть участь у створенні навчальних матеріалів, – це проблема.

Електронні системи підрозділів університетів розвиваються природним шляхом. Відповідно, у багатьох випадках є системи, які дублюють та заважають одна одній у роботі із введення, опрацювання, накопичення, зберігання та використання ідентичної інформації.

Ці підрозділи за основними напрямками діяльності можна поділити на п'ять блоків: адміністративно-управлінський, фінансово-обліковий, навчальний, науковий, матеріально-технічний. Всі ці системи мають об'єднуватись у єдине інформаційне середовище вищого навчального закладу, що за умови використання різного програмного забезпечення здійснити досить важко.

Так, наприклад, з відомостями про студентів є чотири бази даних, які використовуються в різних підрозділах нашого університету. Сюди ж можна віднести ще й базу приймальної комісії. Усі вони (др 2000, 1С Бухгалтерія, Деканат, Бібліотечна база даних студентів) мають майже ідентичне інформаційне наповнення, але не пов'язані одна з одною.

Враховуючи той аспект, що навчальна інформація під впливом вимог сьогодення швидко змінюється (відкриваються нові спеціальності, складаються нові навчальні плани та навчальні програми, відкриваються нові факультети та кафедри) проблема інтеграції систем підрозділів університету постає досить гостро. Адже стратегія керованого освітнього середовища полягає в забезпеченні процесів електронного навчання, надання єдиної точки доступу до всіх інформаційних ресурсів, які можуть використовуватись студентами, викладачами та співробітниками ВНЗ.

Бібліотека, виконуючи функцію зберігання не тільки своєї, але й загальної корпоративної інформації, в інформаційному середовищі ВНЗ займає особливе місце тому, що виконує роль посередника між інформаційними ресурсами та споживачами інформації, при цьому вибираючи, систематизуючи, зберігаючи й пропонуючи краще з величезного інформаційного масиву.

У 2007 році відбулися перші кроки інтеграції нашої бібліотечної інформаційної системи «ІРБІС 64» з системами Інституту дистанційного навчання. Було відкрито проєкт «Електронна педагогіка», націлений на створення електронних підручників та оцифрування вже існуючих друкованих видань. І коли постало питання про систематизацію цього ресурсу і точок доступу до нього, бібліотека запропонувала створити електронний каталог повнотекстових документів, та за допомогою можливостей, які надає система, описати та систематизувати його, а також прописати шлях доступу до електронного ресурсу.

Система дозволяє використовувати електронний ресурс як в локальній мережі університету, так і через Web-сторінку. Web-сторінка відкриває віддаленим користувачам, студентам заочної та дистанційної форми навчання, аспірантам і докторантам доступ до наукових, навчальних та методичних

матеріалів, які необхідні їм в навчальному процесі та науково-дослідницькій діяльності.

Наступним кроком інтеграційного процесу стала взаємодія бібліотечної інформаційної системи «ІРБІС 64» з інформаційною системою, що використовує навчально-методична частина «Деканат». Вона створює і вводить в систему робочий навчальний план за фахом, співпрацює і збирає в електронному вигляді робочі навчальні програми з різних дисциплін та завантажує їх в свою систему, а також веде базу студентів, що навчаються в нашому університеті. За допомогою інформації, яка надається з навчально-методичної частини, бібліотека створює дві бази даних: «Читач» та «Книгозабезпеченість». База «Книгозабезпеченість» інтегрує в собі відомості про читачів, дисципліни та кількість інформаційних джерел електронних та друкованих видань, до яких бібліотека має доступ. Створюється ще один сегмент пошуку – «Дисципліна», за допомогою якого студент відразу потрапляє на інформаційні ресурси, рекомендовані в навчальному процесі.

Також бібліотека проводить інтеграційну роботу з інформаційним ресурсом відділу кадрів. За допомогою електронних даних про склад педагогічних кадрів на кафедрах університету було створено авторитетний файл авторів (ATHRA). Це дозволяє ідентифікувати наукові, методичні та інші видання викладачів саме нашого університету. В бібліотечній інформаційній системі виникають додаткові пошукові елементи: «Автор-співробітник» і «Місце роботи автора», за допомогою яких, здійснивши пошук, можна отримати інформацію про друковані праці викладачів університету та переглянути роботи, які були створені колективом тієї чи іншої кафедри.

Майбутнім кроком інтеграції є застосування єдиної системи авторизації та ідентифікації користувачів в освітній системі ВНЗ, що дозволить створити єдину точку доступу до інформаційних ресурсів різних підрозділів університету.

Розуміння «Бібліотеки як пункту доступу до ресурсів інформації і культури» фактично визначає основну мету діяльності бібліотеки. Подолати цифровий розрив в інформаційному просторі означає створити таке середовище всередині університету, яке б надавало можливості для студентів, науковців та працівників ВНЗ отримати всі блага від вільного і рівного доступу до інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атанасян С.Л. Теоретические основы формирования информационной образовательной среды педагогического вуза / С.Л. Атанасян, С.Г. Григорьев, В.В. Гриншкун // Информационная образовательная среда. Теория и практика. Бюллетень Центра информатики и информационных технологий в образовании ИСМО РАО. / М.: ИСМО РАО, 2007. – Вып. 2. – С. 5-14.

2. Базаева А.П. Формирование информационно-профессиональной компетентности будущего учителя средствами информационных технологий библиотеки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / А.П. Базаева. – Челябинск, 2005. – 192 с.
3. Галеева И.С. Интернет как инструмент библиографического поиска : практическое пособие / И. С. Галеева ; науч. ред. М.И. Вершинин. – Санкт-Петербург : Профессия, 2007. – 248 с.
4. Журавлева О.Б. Управление интернет-обучением в высшей школе : учебное пособие / О. Б. Журавлева, Б. И. Крук, Е. Г. Соломина. – М. : Горячая линия-Телеком, 2007. – 224 с.
5. Колос В.В. Мониторинг телекоммуникационной информационно-образовательной среды вуза / В.В. Колос, В.А. Любчак, А.Г. Пивень // Вісник Сумського державного університету. Технічні науки. – 2006. – № 10(94). – С. 59-68.
6. Лау Хесус Руководство по информационной грамотности для образования на протяжении всей жизни / русский перевод Guidelines on Information Literacy for Lifelong Learning – Последняя редакция: 30 июля 2006 г., Александр Федоров (научное редактирование перевода), 2007, Татьяна Сорокина / Национальный фонд подготовки кадров (перевод), 2006, Издатель МОО ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех» // [электронный ресурс] <http://www.ifap.ru>
7. Норенков И.П. Управление знаниями в информационно-образовательной среде / Норенков И.П. // Инженер: Электронный журнал. – 2009. – Режим доступа: www.engineer.bmstu.ru/journal/publications/norenkov_men_know.phtml. – Название с домашней страницы Интернета.
8. Орлов П.І. Інформаційні системи і технології в управлінні, освіті, бібліотечній справі : науково-практичний посібник / П.І. Орлов, О.М. Луганський. – Донецьк : Альфа-прес, 2004. – 292 с.
9. Самообразование : возможности, ресурсы и технологии : научное издание / М-во образования и науки РФ, Федеральный ин-т развития образования (ФИРО); сост. Ю. И. Лобанов. – М., 2008. – 64 с. – (Новые информационные технологии в образовании : аналитические обзоры по основным направлениям развития высшего образования : обзорная информация ; Вып. 11.)
10. Соколова Ю.В. Вузовская библиотека как центр поддержки электронного обучения : диссертация ... кандидата педагогических наук : 05.25.03 / Соколова Ю.В.; [Место защиты: Моск. гос. ун-т культуры и искусств]. – Москва, 2007. – 170 с.: ил.
11. Электронное обучение. Рекомендации руководителям библиотечных и информационных служб : [Сборник статей] / Под ред. М. Меллинг ; Пер. с англ. Н. А. Багровой. – Москва : Омега-Л, 2006. – 224 с.

**НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ
ПРОБЛЕМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

«ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ» ЯК МІЖГАЛУЗЕВЕ ПОНЯТТЯ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Проаналізовано міжгалузевий характер поняття «інформаційні ресурси» як одного з основних понять інформаційної сфери. Здійснено структурно-етимологічний аналіз поняття на основі досліджень провідних науковців та стандартизованої термінології.

Ключові слова: інформаційні ресурси, інформаційні системи, інформаційно-аналітична діяльність, термінологія інформаційної сфери.

Інформаційне суспільство, яке визначається як історична фаза розвитку цивілізації, на якій головними продуктами виробництва є інформація і знання, вимагає активізації дій щодо осмислення та наукового узагальнення процесів, які породжує або активізує це суспільство. Ключовими ознаками інформаційного суспільства є активне зростання ролі інформації та знань у житті суспільства, зростання ролі інформаційних комунікацій, продуктів та послуг у валовому внутрішньому продукті, створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їхній доступ до вітчизняних і світових інформаційних ресурсів та задоволення їхніх потреб в інформаційних продуктах і послугах. Характеризуючи інформаційне суспільство, процеси, пов'язані з його формуванням і розвитком, неможливо обійти фундаментальне поняття – інформаційні ресурси. Незважаючи на все більш широке використання цього поняття, сьогодні відсутнє його загальноприйняте визначення. В основі поняття лежать дві термінологічні одиниці: «інформація» та «ресурс». Ресурсами називають елементи економічного потенціалу, які є в розпорядженні суспільства і які можуть бути використані для досягнення конкретної мети господарчого або соціального розвитку [5]. Тлумачний словник української мови визначає термін «ресурси» як «запаси, засоби, які можуть бути використані при необхідності» [10]. Щодо поняття «інформація», то воно має багато значень. У словосполученні «інформаційні ресурси» це поняття використовують у значенні «знання, що включені безпосередньо в комунікативний процес» [3]. Відповідно до цього в інформаційній сфері під інформаційними ресурсами розуміють наявні запаси інформації, зафіксованої на будь-яких носіях, придатних для її збереження та використання.

Інформаційні ресурси в умовах розвитку інформаційного суспільства стають стратегічним ресурсом суспільства, сприяючи його розвитку, збагачуючи його інтелектуальний потенціал, формуючи його безпеку. Економіка традиційно розглядає п'ять видів ресурсів суспільства: матеріальні, природні, трудові, фінансові, енергетичні. Деякі дослідники розглядають

інформаційний ресурс як самостійний вид ресурсів у суспільстві, який органічно доповнює ті, що вже існують та функціонують [11].

В інформаційній сфері є низка визначень поняття «інформаційні ресурси». Аналіз цих дефініцій поняття показує, що одні автори до інформаційних ресурсів відносять знання, зафіксовані на матеріальних носіях, тобто соціальну інформацію [4], сукупність інформаційних даних на традиційних та машиночитуваних носіях, які зберігаються в бібліотеках та інших інформаційних установах [2]. Сучасним дослідником природи, видової структури та закономірностей розвитку інформаційних ресурсів А.Б. Антопольским [1] інформаційні ресурси розглядаються як документи (тобто інформація з реквізитами, які дозволяють її ідентифікувати) або масиви документів. Ряд вчених погоджується з цією концепцією і під інформаційними ресурсами розуміють окремі документи або окремі масиви документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, фондах, базах даних та інших інформаційних системах)» [9].

До поняття додається ще одна категорія – «інформаційні системи». Під інформаційною системою слід розуміти комунікаційну систему, що забезпечує комунікацію та оброблення інформації [6]. Виходячи з цього поняття, можливо розглядати бібліотеку, архів, музей, мережу Інтернет як інформаційну систему, основним призначенням якої є забезпечення інтелектуальних комунікацій у суспільстві через упорядковані (систематизовані) фонди інформаційних ресурсів, що формуються на основі певних процесів оброблення інформації. Зазначені інституції не лише виконують ці функції в суспільстві, вони також здійснюють інформаційну діяльність, спрямовану на вироблення власних інформаційних ресурсів, які виступають засобами інтелектуальних комунікацій. Серед таких ресурсів – довідково-пошуковий, науково-довідковий та довідковий апарати, бібліографічні та реферативні видання та бази даних [7].

До складу інформаційних ресурсів традиційно відносять:

- первинні документи на будь-яких носіях (різні види видань, депоновані рукописи, аудіовізуальні матеріали тощо);
- вторинні документи, які є результатом аналітико-синтетичного перероблення документованої інформації (бібліографічна продукція, бібліографічні бази даних, довідково-пошуковий апарат інформаційної установи – бібліотеки, архіву);
- фактографічні та повнотекстові бази даних; фонди опублікованих і неопублікованих первинних документів, які збирають бібліотеки, інформаційні центри, архіви та інші установи;
- оглядово-аналітичну продукцію (аналітичні огляди, прогнози, рейтинги тощо);
- послуги, які пропонуються на інформаційному ринку;
- комп'ютерні мережі;
- програмні засоби, що забезпечують створення і розвиток телекомунікаційних мереж;

- установи, які забезпечують створення, накопичення та використання інформаційних ресурсів (видавництва та видавничі організації, бібліотеки, архіви, інформаційні центри тощо) [1].

Отже, «інформаційні ресурси» досить широке поняття, оскільки в практичній діяльності до них можна віднести різноманітні інформаційні об'єкти. Саме тому це поняття слід уточнювати, враховуючи його реальне використання в процесі інформаційної діяльності (сукупності дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави), основними видами якої є одержання, використання, поширення та зберігання інформації.

У контексті практичної інформаційно-аналітичної діяльності під інформаційними ресурсами доцільно визначати усю накопичену суспільством інформацію про події та явища, що відбуваються в суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі, зафіксовану на матеріальних носіях, що забезпечують її передавання в часі та просторі між різними користувачами для вирішення наукових, виробничих, управлінських та інших завдань, і таку, що сконцентрована в бібліотеках, інформаційних установах, архівах, музеях та мережі Інтернет. Це поняття розглядається вченими і як об'єкт управління (як державного, так і на рівні організації) [8].

Поняття «інформаційні ресурси» має міжгалузевий характер, зумовлений його універсальною природою. Конкретизація і уточнення цього поняття як в результаті науково-дослідної, так і практичної інформаційної діяльності забезпечить гармонізацію термінології інформаційної сфери, що сьогодні є актуальним в контексті творення інформаційного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антопольский А.Б. Информационные ресурсы России : научно-методическое пособие. – М. : Либерия, 2004. – 423 с.
2. Библиотечное дело. Словарь / Российская Национальная библиотека. – СПб, 2000. – С. 84.
3. Вереvченко А.П. Информационные ресурсы: определение, основные понятия, параметры, особенности открытого потока информации, помехи, возникающие в каналах поступления информации / А.П. Вереvченко. – М., 2004. – С. 64.
4. Дулатова А.Н. Информационная культура личности : учеб.-метод. пособие / А.Н. Дулатова, Н.Б. Зиновьева . – М. : Либерия-Бибинформ, 2007. – С. 71-74.
5. Елепов Б.С. Управление процессами использования информационных ресурсов / Б.С. Елепов, В.М. Чистяков. – Новосибирск : Наука. Сиб. отделение, 1989. – С. 7.

6. Інформація і документація. Словник термінів (ISO 5127:2001, IDT) ДСТУ ISO 5127:2007. – [Чинний від 2009.01.01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2010. – 243 с.
7. Комиссаров М.С. Социо-коммуникационные системы общества : монография / М.С. Комиссаров; Институт философии РАН. – М. : Наука, 2008. – С. 191.
8. Соснін О.В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України / О.В. Соснін ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2003. – 572 с.
9. Справочник информационного работника / под общ. ред. Р.С. Гиляревского, В.А. Минкиной. – М. : Профессия, 2007. – С. 135.
10. Тлумачний словник української мови. – К., 2004. – С. 207.
11. Фридланд А.Я. Основные ресурсы информатики / А.Я. Фридланд. – М. : Астрель, 2005. – С. 210.

Є.О. ВАЛУЄВА
УДК 378.14

ОСНОВИ ПОШУКУ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ВАГОМА СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано основні сучасні інформаційно-пошукові системи наукової інформації з огляду на їхні функції, будову, зручність для користувачів. Підкреслено значення інформаційно-пошукових систем для підвищення рівня інформаційної культури суспільства.

Ключові слова: інформаційно-пошукові системи, професійні інформаційно-пошукові системи, системи-агрегатори, пошукові системи видавництва наукової періодики, електронні бібліотеки, електронні бібліотеки наукових товариств, інституційні репозитарії бібліотечних консорціумів та університетів, бібліотечні інформаційно-пошукові системи, веб-портали бібліотек, інформаційних центрів та установ.

Інформаційна культура та розумова праця в будь-яких їхніх формах завжди пов'язані з пошуком інформації. Під час збирання наукової інформації перед студентами та науковцями постає проблема добору джерел, яка ускладнюється тим, що бібліотекам та іншим інформаційним установам тривалий час бракувало коштів для забезпечення розвитку власних колекцій вітчизняних та закордонних видань і це заважало повноті їхнього формування. На сьогоднішньому етапі ускладнюється система пошуку, поступово вона перетворюється в спеціальну галузь знань. Знання та навички в цій сфері стають обов'язковими для будь-якого споживача інформації.

Самостійний інформаційний пошук, орієнтований на проблемний аналіз, наукові дослідження та творчість, має забезпечувати вирішення наступних основних завдань:

- пошук релевантної (точно відповідної інформаційній потребі) інформації;
- пошук аналогової інформації в суміжних галузях (розширення вихідної інформації);
- узагальнення та уточнення отриманої інформації;
- аналіз та оцінювання інформації, виходячи з конкретних завдань [4].

Провідний спеціаліст у галузі бібліографічної евристики (пошуку інформації про видання) А.А. Гречихін виділяє три основні цілі інформаційного пошуку [2]:

- пошук необхідних відомостей про джерело і встановлення його наявності в системі інших джерел здійснюється шляхом розвідки бібліографічної інформації та бібліографічних посібників (інформаційних видань), спеціально створених для більш ефективного пошуку та використання інформації;
- пошук самих інформаційних джерел (документів і видань), в яких є або може міститися потрібна інформація;
- пошук фактичних відомостей, що містяться в публікаціях, наприклад, про історичні факти та події, про архітектурні особливості конкретних об'єктів, про технічні характеристики машин і процесів, про властивості речовин і матеріалів, про біографічні дані вчених, громадських діячів тощо;
- пошук аналітичної інформації узагальненого характеру, заснованої на дослідженнях різного масштабу, глибини тощо.

Ці цілі визначають і чотири основні види інформаційного пошуку: бібліографічний, документальний, фактографічний та аналітичний.

Розвиток електронних комунікацій (Інтернету) частково полегшує вирішення проблеми пошуку, проте вимагає глибоких знань щодо змісту та особливостей використання окремих джерел електронної інформації. Застосування знань з управління інформаційними ресурсами дозволяє підвищити ефективність інформаційного пошуку за рахунок об'єднання різних за структурою та функціональною побудовою інформаційно-пошукових систем.

Існує класифікація сучасних інформаційно-пошукових систем наукової інформації за організаційними принципами [1].

Професійні системи об'єднують велику кількість баз даних різного типу, пропонують широкий спектр послуг та велику колекцію окремих інформаційних продуктів. Вони детально документовані. Ці системи мають потужні пошукові функції та пропонують можливості аналітичної, бібліометричної та статистичної обробки інформаційно-пошукового масиву документів. Зазвичай професійні системи мають сучасні засоби доставки електронних документів, пропонують можливість надати документ у повному обсязі, забезпечують різноманітні засоби експорту інформації до інших, в тому

числі й локальних систем управління базами даних. Системи цієї групи мають вбудовані можливості інформаційно-пошукових мов командного типу та функції статистичного аналізу, способи організації процедур інформаційного пошуку протоколювання сесій роботи з системою. Робота з такими системами потребує високої професійної підготовки галузі інформаційного пошуку.

Системи-агрегатори надають доступ до колекцій електронних публікацій різних видавців у межах єдиного пошукового інтерфейсу, мають власні системи індексування та електронні тезауруси. Такі системи пропонують повний перелік доступних видань із зазначенням доступних номерів, наявності та формату повного тексту публікації. Пошук можливий за ключовими словами, за автором, назвою, за датою публікації та іншими інформаційними полями; він, як правило, є дещо обмеженим порівняно з професійними системами. У той же час простий пошуковий інтерфейс систем цієї групи є інтуїтивно зрозумілим і не потребує спеціальної професійної підготовки в галузі інформаційного пошуку.

Пошукові системи видавництва наукової періодики пропонують доступ тільки до власних видань, зокрема архівів, що включають колекції з першого номера журналу. Особливістю подібних систем є наявність ще не опублікованих статей, тобто матеріалів, запланованих до публікації (prepublishing).

Електронні бібліотеки наукових товариств, як група систем інформаційного пошуку, подібні до пошукових систем видавництва наукової періодики, проте передбачають окрему систему послуг та умов доступу для членів наукового товариства. В межах таких систем поєднуються видання різних видавців – партнерів наукових товариств. Крім періодичних видань тут присутні збірки електронних публікацій матеріалів конференцій, симпозіумів, семінарів тощо.

Інституційні репозитарії бібліотечних консорціумів та університетів, а також системи, що підтримують концепцію відкритого доступу до інформації, пропонують доступ до повних текстів різноманітних видів електронних матеріалів: опублікованих у наукових періодичних виданнях статей, препринтів, оглядів, презентацій, текстів лекцій, методичних видань, звітів про наукові дослідження, авторефератів дисертацій та інших видів документів. Важливою ознакою цінності подібних систем є визначення організаційної бази, що забезпечує її функціонування протягом тривалого часу (університет, наукова установа, громадське об'єднання тощо).

Бібліотечні інформаційно-пошукові системи, веб-портали бібліотек, інформаційних центрів та установ теж важливі інформаційно-пошукові системи, роль яких сьогодні невпинно зростає.

Розпочинаючи пошук необхідних відомостей, потрібно чітко уявляти, де їх можна знайти і які організації та установи сприяють такому пошуку. До таких установ відносяться бібліотеки, що призначені для обслуговування читачів різного профілю і мають довідково-бібліографічний відділ, читальний

зал, абонемент, а також забезпечують міжбібліотечний обмін, заочний абонемент, виготовлення фото- і ксерокопій, мікрофільмування.

Основними видами видань та заходів, що допомагають читачеві здійснювати пошук інформації, можуть бути такі:

- реферативні журнали – основне інформаційне видання, що містить переважно реферати, іноді анотації та бібліографічні описи творів наукової, технічної, виробничо-практичної літератури;
- бюлетені сигнальної інформації – включають в себе бібліографічні описи літератури певних галузей знань. Основне їхнє завдання – оперативне інформування про всі новинки в галузі науки і техніки;
- експрес-інформація – інформаційні видання розширених рефератів статей, описів винаходів та інших публікацій, що дозволяють не звертатися до першоджерела;
- аналітичні огляди – інформаційні видання, які дають уявлення про стан і тенденції розвитку певної галузі (розділу, проблеми) науки або техніки;
- реферативні огляди – загалом переслідують ту ж мету, що й аналітичні, але на відміну від них мають більш описовий характер, без оцінки;
- каталоги та картотеки – це приналежність будь-якої бібліотеки та довідково-інформаційних фондів бюро науково-технічної інформації. Каталог – перелік документальних джерел інформації, що є в фонді бібліотеки. Картотека – перелік усіх матеріалів, виявлених за якоюсь певною тематикою. Їх, зазвичай, декілька, і йдеться не просто про каталоги і картотеки, а про систему каталогів і картотек, де вони взаємопов'язані і доповнюють одне одного [3];
- бібліографічні покажчики. Зростання наукової і технічної літератури робить дуже важливою проблему «ключа» до неї. Таким ключем є бібліографічні покажчики – переліки літератури, складені за тим або іншим принципом. Бібліографія росте зараз такими ж швидкими темпами, як і обсяг друкованої продукції. Тільки в нашій країні щорічно випускаються тисячі назв різних бібліографічних та спеціальних періодичних видань бібліографічного характеру [6];
- бюлетень нових надходжень вміщує опис нових книг і документів, що надійшли до бібліотеки за певний період;
- виставки нових надходжень – регулярна, оперативна форма наочного інформування і пропаганди матеріалів, які поповнили фонд бібліотеки за певний період. Організуються як загальні виставки надходжень до фонду бібліотеки загалом, так і показ нових матеріалів в читальних залах і на абонементях;
- бібліографічні огляди – усне інформування читачів про професійну літературу і про літературу, призначену для підвищення кваліфікації, загальноосвітнього і культурного рівня. У бібліографічні огляди включають найбільш важливі і цікаві видання. У бібліотеках практикується проведення тематичних оглядів, оглядів довідкових і бібліографічних посібників. До їхнього складу входять матеріали з

методики бібліографічного пошуку, з оформлення списків літератури до наукової роботи. Бібліографічні огляди проводяться самостійно або є складовою частиною комплексних заходів;

- семінари – найбільш ефективна форма підвищення рівня інформаційної культури і бібліографічної освіченості читачів, бібліотечних працівників. Це — комплексні заходи, що включають лекції, практичні заняття, екскурсії, консультації, огляди і передбачають виступи учасників;
- тематичні підбірки – інформаційні матеріали (картки з бібліографічним описом джерел, копії статей, роздрукованих з Інтернету, книги, брошури, CD та ін.) з певної тематики, вкладені в спеціальні теки; можуть використовуватися в бібліотеці;
- друковані бібліографічні картки – містять повний бібліографічний опис джерела інформації;
- анотовані друковані бібліографічні картки;
- реферати на картках;
- фактографічна інформація на картках;
- копії змістів поточних (іноземних) журналів, що дозволяють скласти уявлення про зміст номера.

Бібліотечні інформаційно-пошукові системи пропонують безкоштовний доступ до реферативно-бібліографічних (у деяких випадках — повнотекстових) масивів та електронних каталогів власних фондів документів. Такі колекції характеризуються наявністю інформації про книги та інші видання. Інформаційний пошук обмежений масивом документів, що містяться в колекції установи.

Спеціалізовані системи пошуку наукової інформації в Інтернеті – численна група пошукових засобів, що пропонують процедури пошуку на високому професійному рівні серед масивів документів або колекцій сайтів, котрі свідомо визначаються творцями цих систем. Таким чином забезпечується підвищена ефективність пошуку порівняно з універсальними пошуковими системами (Yahoo, Google тощо). Користувач обирає систему, виходячи з критерію результативності пошуку, зручності інтерфейсу тощо, не маючи достатньої інформації щодо принципів комплектування інформаційних ресурсів таких систем. Необхідно звернути увагу, що безкоштовні представники цієї групи систем є переважно бета-версіями (експериментальними версіями). Вони швидко змінюються, фрагментарно документовані й потребують періодичної переоцінки.

Дослідникам, які визначились із формулою інформаційного пошуку, рекомендовано використовувати професійної групи інформаційно-пошукових систем, які забезпечують більшу релевантність та вичерпність результатів інформаційного пошуку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєв О. Системи пошуку наукової інформації: (огляд) / О. Васильєв, В. Чьочь // Бібліотечна планета. – 2009. – N 2. – С. 11-16.

2. Гречихин А.А. Библиографическая эвристика: История, теория и методика информационного поиска : конспект лекций / А.А. Гречихин. – М. : Моск. полигр. ин-т, 1984. – 48 с.
3. Осаула В. Бібліотечна картково-каталожна ера: класика інформаційно-пошукових систем в електронному середовищі сучасних бібліотек / В. Осаула // Вісник Книжкової палати. – 2009. – №3. – С.19-22.
4. Рыбина Л.И. Информационная культура – приоритетное направление библиотечной деятельности / Л.И. Рыбина // Библиография. – 2006. – №4. – С.17-22.
5. Савенкова Л.В. Формування у студентів інформаційної культури як основа самоосвіти [Текст] / Л.В. Савенкова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ: НПУ, 2008. – Вип. 11. – С. 283-287.
6. Устіннікова О. Державні поточні бібліографічні показники як безоплатна реклама видавничої продукції / О. Устіннікова, Р. Красій // Вісник Книжкової палати. – 2007. – N 7. – С. 12-13.

**ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПИСЕМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
ЗАСОБАМИ РЕДАГУВАННЯ**

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ТА СИНТАКСИЧНИЙ СКЛАДНИКИ СУРЖИКУ В ПИСЕМНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Розглянуто типові фразеологічні та синтаксичні росіянізми в мовленні сучасних ЗМІ, запропоновано варіанти заміни їх питомо українськими відповідниками, проаналізовано причини появи суржику та можливі шляхи його подолання.

Ключові слова: лінгвоцид, суржик, калька, кальковані сталі сполуки, кальковані фразеологічні звороти часу, калькований канцелярит, кальковані приказки та прислів'я, кальковані афоризми.

Для кожної мови фразеологія є найвиразнішою прикметою її національного характеру. Фразеологізми і синтаксичні конструкції нашої мови – це матриці українського способу думання, української філософії. Тому нинішня проблема калькованої фразеології є одним із вузлових моментів боротьби за повнозначне поновлення втрат української мови й культури в результаті політики лінгвоциду 30-х і подальших років.

У численних протисуржикових публікаціях автори зазвичай ведуть мову про кальковану лексику. Дуже мало аналізують лінгвоцидну практику в царині фразеології та синтаксису. А тим часом саме тут завдано чи не найбільшого удару по національній самобутності української мови.

В Резолюції Комісії Народного комісаріату освіти України для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології 1933 року було сформульовано *«правильні методологічні засади»* та *«принципи»* мовної політики. Вони, зокрема, рекомендували при укладанні словників типу російсько-українського *«у перекладі слів і фразеології не вносити штучної відмежованості української мови від російської, подаючи відповідники обох мов лише ті, в яких є спільний мовний елемент»* [8, 147].

Згідно з цими настановами із словників вичищали питомо українську живомовність і заводили кальковані словесні ходулі. Таким чином нівелювали самі особливості мислення українців. Позбавляли народ його філософії, інтелекту й ментальності. А це є найвідчутніша ознака не тільки лінгвоциду, а й етноциду.

Нам з покоління в покоління навіювали неправдиву думку про те, що українська фразеологія бідніша за російську. Російська мова справді має свої виразні розмовні якості. Але українська їй нічим не поступається, а фахівці вважають, що й переважає. Це якщо мати на увазі кількісний масив фразеологічних одиниць, їх мовну досконалість і образність. Але не йдеться тут, власне, про порівняння. Головне в тому, що це якісно інша фразеологія. Це фразеологія іншого народу. За нею – інше бачення світу. Поважати ці

особливості й відмінності – значить збагачувати світ; нівелювати їх, а тим паче знищувати – значить збіднювати його.

Якби у влади не було на меті асимілювати підкорені народи, вона б мала дбати про це збагачення світу, тобто культур усіх народів, і зокрема їхніх мов. Можливо б, тоді відцентрові сили не виявилися б такими руйнівними і не розірвали радянську імперію. Як писала українська поетеса Олена Теліга, «Російська імперія весь час колеться і розсипається, як розсохла бочка, не тому, що вона різномовна, а тому що вперто хоче бути одномовною» [10, 158].

Та мовні планувальники 30-х років, власне, того й добивалися – заміщення однієї національної системи бачення світу і мислення іншою. Відбувалося знищення однієї з найбагатших світових мов, а отже – збіднення світу. Йшлося про позбавлення нас тисячолітнього духовного надбання поколінь, про вилучення самої душі народу.

Фразеологія (фраземний склад) української мови є носієм, втіленням національних мовних ознак. Тому багатство авторського тексту насамперед залежить від насичення його національною фразеологією.

Суржик виявляється не лише в лексичних запозиченнях, а й у залежності від фразеології іншої (російської) мови. Можливо, навіть більше, ніж від лексики. А все це свідчить про вторинність тексту, розрив з мовною, ментальною, філософською традиціями свого народу. Адже фразеологія значною мірою забезпечує «образно-творчий потенціал мови» [4, 17], «власне українську інтерпретацію світу» [4, 20]. Тому цілком слушно зауважує сучасний дослідник етнолінгвістичних проблем Р. Кісь, що з русифікацією «знекровлюється весь український світ» [4, 24].

Тепер ця залежність від російської фразеології закладена в психологію українських мовців – політиків, учених, журналістів. Бачимо різні форми побутування російськозалежного послуговування фразеологією. Тут і потворне калькування, і запозичені форми сталих словосполук, і просто «ледаче» мовлення.

Слухаємо радіо – УР-1, 8.06.2009. Виступає лікар – цілком доброю українською мовою: «*Один із стародавніх лікарів, – каже він (очевидно, йдеться про Авіценну), – зауважував (скажу російською, бо там краще звучить): «Мы есть то, что мы едим».* Чим же гірше звучить українською – «Ми є те, що ми їмо»? І мелодійніше, і економніше на 3 літери. Та й Авіценна писав не російською! У росіян теж переклад з арабської.

«*История не знает сослагательных наклонений – если бы да кабы...*» – каже ще один учений (УР-1, 16.02.2010; гість редакції – відомий гідролог). Чому б же не сказати по-українськи: «не знає умовного способу – якби та якби»? Чи граматична термінологія є тільки в російській мові?

І такі «по-русски какось-такось лучче (чи льюкче)» чуємо раз у раз і у Верховній Раді, і на радіо та телебаченні, читаємо в газетах...

Насправді ж люди просто лінуються пригадувати свою мову і безбожно нівечать і українську, і російську фразеологію. Їх привчили думати по-російськи.

Можна структурувати спотворені російськими калькованими запозиченнями та інтерференціями фразеологічні поля нашого писемного дискурсу. Для редактора це ключ до системного контролю за живомовністю текстів проти спотворень, засмічення їх покручами та «дивоглядами» (за М. Рильським). Йдеться про:

- кальковані сталі словосполучки типу *більше за все на світі* (нормальний український варіант понад усе), *віддавати собі звіт / відповідь* (здавати собі справу з чого і про що; усвідомлювати /собі/ що), *на худий кінець* (у найгіршому разі), *нічого не поробиш* (нічого не вдієш, нема на це ради), *привести в порядок / у належний стан* (упорядкувати що, дати лад чому, довести до пуття що) і под.;
- кальковані фразеологічні звороти часу: *в дві години* (о другій годині), *в той же день* (того ж дня, того самого дня), *до теперішнього часу* – від рос. «до нинішнього часу» (досі, донині), *на всю ніч* (на цілу ніч), *на майбутній/слідуючій неділі, чи на майбутньому тижні* (наступного тижня), *круглий рік* (цілий, цілісінький рік), *на днях* (цими днями), *на слідуючий день* (назавтра, другого дня);
- калькований канцелярит: «*От і маємо відсутність змістовних телепередач для дітей*» (от і немає в нас...), *в силу різних обставин* (через різні обставини, з огляду на нові обставини), *у протилежному випадку* (інакше, а то);
- кальковані і спотворені прислів'я і приказки: *бабушка надвоє сказала* (казала Настя, як удасться, це ще вилами по воді писано, надвоє баба ворожила: або вмере, або буде жива, правду казала баба, коли не брехала), *біда, коли пироги почне пекти швець* (швець знай своє шевство, не лізь у кравецтво; коли не пиріг, то й не пирожися, як не тямши, то й не берися); *не май сто рублів, а май сто друзів* (не май сто кіп у полі, май друзів доволі; грошей мало – не біда, якщо друзів череда; не так те багатство, як вірнеє братство; вірний приятель – то найбільший скарб);
- калькуванням часто спотворюють афористичні вирази, лінуючись пошукати питома українських. Наприклад, «Україна молода», «Робітничка газета» та інші джерела в українському тексті цитують російський варіант перекладу з «Фауста» Гете: «*Лишь тот достоин счастья и свободы, кто день и ночь идет за них на бой*». Чому ж би не скористатися відмінним перекладом Миколи Лукаша на українську: «Лиш той життя і волі гідний, хто б'ється день у день за них»? Або: «бійтесь данайців, дари приносячи» – за рос. зразком: «*Бойтесь данайцев, дары приносящих*» (А.П. Коваль: «Боюся я данайців, навіть коли вони приносять дари»). Теж не найкращий варіант: нема ритму, як у Вергілія: «*Timeo danaos et dona ferentes*»). Можливі варіанти: бійтесь данайців – хай навіть з дарами; або бійтесь данайців, не вірте дарам їх.

Отже, основні вади в користуванні фразеологізмами, прислів'ями і приказками такі:

- буквалістичні переклади прислів'їв, приказок, афоризмів з утратою ритму, рими, образності;
- там, де треба сказати афористично, наших авторів привчили користуватися російськими варіантами (часто їх і не перекладають), щоб складалося враження, що багатство думки, глибина і дотепність є в російській мові, в українській же їх немає;
- дуже рідко використовують синонімічні варіанти фразеологізмів;
- користуються взятими живцем російськими прислів'ями і приказками (без перекладу).

Тим часом з наведених фрагментів бачимо багатющі можливості української мови. Вона надзвичайно багата на фразеологічні синоніми. Часом там, де одне російське прислів'я, в українській цілий синонімічний ряд. Калькованій словосполуки в українській мові часто можна уникнути за допомогою прислівників. Ширше, ніж у російській, вживання їх – одна з особливостей нашої мови: тепер, досі, незабаром, день крізь день, день при дні, понеділками й п'ятницями, щопонеділка й щоп'ятниці. М. Гладкий називає їх народними прислівниками часу [1, 81].

Тут скрізь потрібна ментальна професійна мобілізація українських авторів і редакторів. Адже проблема не в браку мовного матеріалу, а в нерозумінні смислу тієї боротьби, яку ведуть проти української мови її противники. А головне, що наших мовців привчено дивитися на російські зразки, забути про рідномовні багатства. Вони не користуються живомовністю народної мови, афоризмами класичної і сучасної української літератури.

Автори української преси, передач телебачення дуже епізодично, знехотя використовують українські літературні джерела. Ніби там і немає вартої уваги афористики. Віддають перевагу російським, латинським, європейським авторам.

Знов-таки треба не лінуватися, а розгортати українські книжки. Можна, наприклад, заглянути в будь-яку збірку Ліни Костенко чи в її романи у віршах. Там невичерпні розсипи мудрості. Ось лише кілька прикладів: «Ох, які усі ми генії! Не настачишся вінків. / Тільки що ж це там за постаті, / Там, у далечі віків? / Порівнявши, перевіривши – еволюції нема. / Так, нічого, милі віршики, / Павутиночка ума» («Летючі катрени», з книги «Сад нетанучих скульптур», 1987); «Ріка тече. Історія мовчить» («Скіфська Одиссея»); «...народ, котрий співав свої закони, щоб не забути жодної статті» («Скіфська Одиссея»); «Але чому на землях цих, де Київ, / іще до літописних лихоліть, / так наче нам хто чорну дірку виїв / у історичній пам'яті століть?» («Скіфська Одиссея»); «Велике діло – писані слова! / Історії ж бо пишуть на столі. / Ми ж пишем кров'ю на своїй землі» («Маруся Чурай»); «Старі дуби і парость молоду – / Аби сьогодні, а вперед не дбають – / Рубають криво, косо, без ладу, – / Аж так і видно: не своє рубають» («Маруся Чурай»). Скрізь тут – історія. А ніби про сьогодні сказано.

Таке ж багате джерело мудрості у творах інших авторів: «Дитя заснуло на руці, як слово на долоні мови» (Микола Вінграновський); «Через віки заарканену / Мову рокують на смерть» (Борис Олійник, «Благословіння»); «Де ви днесь, панове комутанти – / Видатні міняйли прапорів?» (Борис Олійник, «Марш п'ятої колони»); «Гуляє курай, як гультяй, / по Гуляй та ще й Полю. / Нову Україну / озули в чужі постолі» (Борис Олійник, «Остання дорога Нестора»).

Неоціненні живомовні багатства. Та чи бачимо ми їх у газетній публіцистиці?!

Синаксист української мови – довершено організована система, яка склалася протягом віків. Найважливіші національні особливості її з 1933 року були піддані демонтажу і замінені на звичні для російської мови конструкції. І це було ще одне найбрутальніше втручання в найстійкішу структуру мови – в її природну граматичну будову і синтаксис.

З цим пов'язані й нинішні проблеми мови. Суржик для неї найнебезпечніший не так на лексичному рівні, як на структурному, синтаксичному. Це, може, непомітно з першого погляду, але тут чужі впливи далеко глибші й шкідливіші.

Звернемо увагу на кілька суржикових особливостей у синтаксисі, які прижилися в українській мові, в основному, з 30-х років:

- відмінності в керуванні (1);
 - розщеплені присудки (2) – на зразок *залишився в живих* замість вижив;
 - пасивні конструкції зі зворотним дієсловом (3) – «острів, куди *висилаються* всі неблагонадійні» замість висилають усіх неблагонадійних;
 - російська «іменниковість» – українська «дієслівність» (4) – *цензорами введено заборону* – цензори заборонили;
 - кальковані сталі словосполучення з прийменниками (5);
 - кальковані сталі словосполучення з тим або тим ключовим словом (6);
 - призабуті живомовні синтаксичні конструкції (7) типу «*чим – тим...*» замість а що, то...; *не стільки, скільки...* замість не так, як... і т.п.
- Окремі з них (1, 5, 6) проілюструємо.

Українська мова має свою систему керування дієслів і віддієслівних іменників, усталену віковою традицією. Однак ця традиція у нас раз по раз порушується. Одна з головних причин – знов-таки практика російсько-української двомовності. І тут важливо звертати увагу учнів і студентів на випадки незбіжності в керуванні дієслів в українській і російській мовах.

У корпусі найпоширеніших помилок цього типу виділимо такі:

- *вибачте (і пробачте) не кого, а кому*. За калькою забувають про синонімічні варіанти: прошу вибачення, або просто вибачте (без додатка), або перепрошую; не *треба вибачатись*, а треба просити пробачення. Неправильно також *Я вибачаюсь* (вибачаю себе?). Ще варіанти: «даруй

мені на сей раз» («Декамерон», пер. М. Лукаша), «прости мені» («Декамерон», пер. М. Лукаша);

- *запобігати* – найчастіше чому. Але тут складний випадок, бо у слова «запобігати» неоднакове керування в різних стилістичних ситуаціях і живомовних словосполучах: 1) запобігати лихові – *чому* (у зн. відвертати *що*); 2) запобігати ласки – *у кого* або *чиєї* (у зн. шукати *чиєї* прихильності, заступництва); 3) запобігати *перед ким* (напр., перед начальством – у зн. підлещуватися *до кого*). Таке ж диференційоване керування з іменником: «запобігання»;
- ряд перехідних дієслів (*ставати, виявлятися, виходити, бути і под.*), а також спонукальні форми дієслова поєднують з невластивим для української мови керуванням в орудному відмінку: «Тон Данкена став *серйознішим*» («Вітч.» – № 7-8 – 2003) – став серйозніший; «Сходи в будинку виявилися на рідкість *незручними*» («Вітч.» – № 7-8 – 2003) – незручні; «Днина вийшла *такою насиченою*, аж зовсім *несхожою* на інші вихідні дні» («Вітч.» – № 7-8 – 2003) – така насичена, аж зовсім несхожа; «Її рука була *м'якою і теплою*» («Вітч.» – № 1-2 – 2007) – м'яка і тепла;
- «*Не родись красивою, як кажуть люди...*» («Газета по-українськи», грудень 2008). Натомість. Можна сказати: «Не родись багатий, а родись щасливий»; «Не родись багатий та вродливий, а родись при долі, та щасливий»; «Не родися красна, та родися щасна»; «Не родись вродлива, а родись щаслива».
- конструкція «*є + орудний відмінок*» також невластива для української мови. Вона перейнята з польської або з варіанта російської (*являється + орудний відм.*): «Ми *є* свідками...» – ми – свідки...; «*невирішеним є* питання...» – не вирішено питання (не вирішили питання); «головною *умовою є* землевпорядження» – «головна умова – землевпорядження; «*другим покажчиком є...*» – «другий покажчик такий». Отже, це інтерференція однієї з синтаксичних форм з польської або російської;
- пасивна конструкція з орудним відмінком (або в термінології М. Гладкого – «*орудний особи в пасивних зворотах*») – калька з російської: «Розслідування *проведене Райземвідділом...*» – яке провів райземвідділ; «*знятий опозицією* галас» – галас, який здійняла опозиція. В українській мові тут послуговуються активними словосполучаками.

Крім того, наведемо ще кілька поширених порушень керування майже без коментарів: *всупереч чому* (не *чого*); *вчитися чого* (не *чому*); *глузувати з кого* (не *над ким*); *здавати чого* (не *що*) – удару, прикроців; *зазнавати не що, а чого*; *зраджувати не кому* (за рос. зразком), а *кого*; *насміхатися з кого, чого* (не *над ким, чим*); *пильнувати чого* (родов. відм.), а не *що* (знах. в.): «Бабуся пильнує малої» (Марко Вовчок); *радіти (радий) з чого* (з перемоги, напр.), а не *чому*; *сміятися з кого, з чого* (не *над ким, чим*); *турбуватися про кого, про що; ким, чим; коло кого, коло чого* – великий вибір; але не *турбуватися за що* (як це часто подибуємо в ЗМІ); *хворіти на що* (а не *чим*).

Часто трапляються контамінації (сплутування) в керуванні слів-синонімів, кожне з яких потребує свого відмінка:

- властивий і притаманний кому, чому – характерний для кого, для чого. У деяких авторів і «характерний» керує дав. відмінком: «Доля його не обирала, сам її визначав, що *характерно сильним натурам*» (Іскоростень, 19.11.2005) – властиво – натурам, а характерно – для натур. Тут і вплив рос.: «свойственный (або присущий) сильным натурам»;
- дізнаватися про що, а взнавати що (звідси й помилка: *дізналися правду* – треба: *взнали правду*);
- оволодіти чим – опанувати що. «Уряд, який не підтримує мистецтво, ніколи не опанує мистецтвом управління» (Петро Осадчук, «Література і політика» // ЛУ, 22.09.05) – оволодіє мистецтвом або опанує мистецтво;
- навчатися чого – вчити що (вплив рос. «обучиться чему»): «*Навчаючись музиці і співу...*» (Олеся Білаш, УР, 28.09.02) – навчаючись музики. Хоча й у Т. Шевченка: «якби ви з нами подружились, Багато б дечому навчились». Може, тому й така живучість цього керування. Але за Шевченка ще не було унормованої мови, а нинішня норма – «навчатися чого»;
- наслідувати кого, що (а не *кому, чому*; слід контамінації – слідувати чому);
- пригадати що, а нагадати – *про що*. Тому помилково: «*пригадати про зв'язки Плюща з іншими лідерами центристів*» (День, 11.01.2002) – очевидно, під впливом рос. «обратить внимание на что»;
- прирівняти до чого, а не *прирівняти з чим*; можна зрівняти з чим;
- сповнений чого – наповнений чим. «Фільм *сповнений пригодами, запаморочливих трюків*» (День, 20.04.2006, анонс програм) – сповнений пригод, запаморочливих трюків; до одного дієприкметника – різне керування, один раз правильне, другий – неправильне;
- спричиняти що – спричинятися до чого. «...*спричинить до підвищення цін*» (УР-1, 12.07.2003) – спричинить підвищення (аналогія з рос. «приведёт к повышению»).

Загалом же, кожен учитель, викладач може скласти цілий словник таких незбіжностей у керуванні.

Наступні приклади будуть стосуватися випадків вживання калькованих сталих словосполук з прийменниками (5). Зауважимо, насамперед, що відмінності між російськими і українськими прийменниковими словосполуками фахівці більш-менш широко коментують на прикладі прийменників *по* і *при*. Але це лиш одне з полів, де буває суржик у сталих словосполуках. Редактори знають, що такими ж помилконебезпечними місцями в текстах і усному мовленні є й інші прийменникові сполуки. Візьмемо по кілька словосполук з прийменниками *без* і *в*. До речі, такі ж російські «перебивки» трапляються й у словосполуках з прийменниками *для*, *за*, *из*, *к*, *на*, *с* та ін.

Таблиця 1. Вживання словосполук з прийменниками без і в.

без видимої причини	<i>без видимої причини</i>	<u>не знати з якої причини; не знати з чого; з доброго дива</u>
без долгих рассуждений	<i>без довгих розмірвань</i>	<u>не довго думавши</u>
без задних ног	<i>без задніх ніг</i>	<u>не чуючи під собою ніг</u>
без исключений	<i>без виключень</i>	<u>без винятку, усі до одного, геть усе, геть усі</u>
без оглядки	<i>без оглядки (бігти)</i>	<u>не оглядаючись, не озираючись; (у знач. рішуче, без вагань) не вагаючись, рішуче, безоглядно, відчайдушно</u>
без остатка (отдать)	<i>без залишку /віддати/</i>	<u>геть усе, усе цілком, усе чисто, геть-чисто все (віддати)</u>
в белый свет как в копеечку	<i>в білий світ як у копійчку</i>	<u>попав пальцем в небо</u>
в высоту (за цим же зразком – в ширину, в глубину тощо)	<i>в висоту</i>	<u>заввишки, мати висоту, (про значну висоту) сягати висоти</u>
в два этажа	<i>в два поверхи</i>	<u>на два поверхи, двоповерховий</u>
в двух словах	<i>в двох словах</i>	<u>двома словами, стисло, кількома словами</u>
в другой раз	<i>в другий раз</i>	<u>іншим разом, іншим часом; (вторично) удруге</u>

У поданій таблиці перша колонка – рос. фразеологізм; друга – поширена калька («автомат»); третя – нормальний український варіант (часто «призабутий»).

Щодо фразеологічних «асоціацій» з тим або тим ключовим словом, теж обмежимося лише кількома прикладами словосполук з двома ключовими словами: *вступать і приймати*.

Таблиця 2. Фразеологічні «асоціації» в синтаксичних конструкціях із словами *вступать і приймати*

вступать в бой	<i>вступати в бій</i>	ставати до бою; сточити бій
вступать в брак (= заключать брак)	<i>вступати в шлюб</i>	братися – побратися, одружуватися, брати шлюб, іти (ставати) до шлюбу
вступать в спор	<i>вступати в спір</i>	засперечатися, почати (зчинити) суперечку (спір), заходити в суперечку (спір)
принимать вид	<i>приймати вид (вигляд)</i>	<u>прибирати вигляд, удавати, набирати вигляду</u>
принимать в шутку	<i>приймати в (за) жарт</i>	<u>сприймати як жарт, вважати жартом</u>
принимать издевательства, глумление	<i>приймати знуцання, глум</i>	<u>зазнавати знуцань, глуму, терпіти (натерпітися) знуцань, глуму</u>

Отже, можемо зробити такі висновки: для великої кількості, практично для більшості мовців, привчених до автоматизму суржику, стало нормою, коли вони думають російською і тут же не висловлюються по-українськи, а перекладають на однокореневі російські слова. А як тільки з'являються різнокореневі, в російськомовній українській пресі здійснюється гвалт, що, мовляв, «нам нав'язують галичанський варіант мови», що вона «непонятна простому человеку» тощо.

Треба ламати цей стереотип мовлення, привчити випускників факультетів журналістики та філології до роботи з фразеологією та синтаксичними конструкціями в українському дусі. Це має стати складником культури мислення, інтелектуальної праці філолога, журналіста, редактора, студента, учня.

Цьому може посприяти дисципліна «Типологія помилок» і її антисуржиковий розділ. Її, до речі, можна було б читати на всіх факультетах, а також у гімназіях гуманітарного профілю.

З методичних порад педагога студентам (учням):

- всяка стала прийменникова словосполучка або конструкція з ключовим словом, утворені за російським зразком, є помилконебезпечною;
- і при творенні текстів і в редагуванні слід бути відмобілізованим на пошук питомих українських засобів як у лексиці, так і у фразеології та синтаксисі;
- якщо відчуваєш брак таких засобів у своїй пам'яті, активно користуйся літературними зразками та словниками;
- слід вірити в можливість української мови, а вони багатющі;
- варто звертати увагу на економність і виразність фразеологічних і синтаксичних засобів в українській мові.

Усі наведені вище варіанти суржикового мовлення, цілком очевидно, не лежать на поверхні. Пошукові питомих українських зразків слід учити ще зі школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гладкий М. Наша газетна мова / М. Гладкий. – Держвидав України, 1928. – 175 с. // Фотопередрук у Мюнхені, 1992
2. Головащук С.І. Російсько-український словник сталих словосполучень / С.І. Головащук. – К. : Наукова думка, 2001. – 640 с.
3. Данилюк І.Г. Великий сучасний рос.-укр. і укр.-рос. словник фразеологізмів та сталих виразів / І.Г. Данилюк. – Дон. : ТОВ ВКФ «БАО», 2009. – 640 с.
4. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). – Л. : Літопис, 2002. – 304 с.
5. Куляс П.П. Система проти автоматизму суржику: редакторський погляд [Текст] : навчальний посібник / П.П. Куляс. – К. : ІВО АПН України – Кіровоград : Ярослав, 2009. – 180 с.

6. Словник фразеологізмів укр. мови / Ін-т укр. Мови НАН України. – К. : Наук. Думка, 2008. – 1104 с.
7. Українська афористика Х – ХХ ст. – К. : Просвіта, 2001. – 320 с. – (Серія «Класика світової афористики»)
8. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Док. і матеріали / Упор. Л. Масенко та ін. – К. : ВД КДМА, 2005. – 399 с.
9. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис. Перевидання. – К. : Либідь, 2004. – 352 с.
10. Фаріон І.Д. Доля мови-завойовниці (або Про мову як засіб спотворення світу) / І.Д. Фаріон // Мова і культура : Н. вид. Сер. «Філологія». – Вип. 8. – Т. 1. – К. : ВД Бураго, 2005. – С. 158–165.
11. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : словник-довідник / Уклали О.І. Скопенко, Т.В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2002. – 735 с.

О.В. ХАРЧУК
канд. філол. наук
УДК 002.2:371.671

СУЧАСНА НАВЧАЛЬНА КНИГА: ПРОБЛЕМИ РЕДАГУВАННЯ

Основний предмет аналізу – культура мови сучасних навчальних видань. У текстах підручників та посібників для школи виявлено значну кількість помилок, пов'язаних із неточністю слововживання; охарактеризовано наслідки такої недбалості авторів і редакторів, а саме: неточне засвоєння змісту навчальної дисципліни, формування шкідливих стереотипів мислення й мовлення.

Ключові слова: культура видання, культура мови, мовна компетенція.

Чи доцільно говорити знову і знову про культуру видання навчальної літератури для середньої школи, коли всі знають, що український шкільний підручник і посібник далекий від досконалості, а отже проблема давно не дискусійна? Відповідь очевидна: доцільно. Хоча б тому, що якість сучасних навчальних видань таки потрібно підвищувати вже сьогодні, не відкладаючи на завтра, а ще гірше – на потім.

Дослідники теорії редагування і видавничої справи визначають культуру книги як ступінь відповідності впливу задуму автора і видавництва на читача; як гармонійну єдність змісту книги та її форми, що досягається за допомогою певних засобів і прийомів [2, 354; 14, 229].

Культуру видання сучасної навчальної книги формують кілька композиційних систем: зміст, ілюстративний матеріал, видавничо-поліграфічне виконання. Усі ці параметри надзвичайно важливі. І якщо видавничо-поліграфічне оформлення останнім часом значно поліпшилося, зміст навчальної книги визначається державними освітніми стандартами, які ставлять

певні вимоги до необхідного мінімуму і структури знань та умінь школярів, то про якість ілюстративного матеріалу та культуру мови ще доводиться сперечатися.

Чому ж чимало видань підручників і посібників для школи неякісно підготовлені? Відповісти на таке запитання і просто, і непросто. З одного боку, одна з причин, на нашу думку, полягає в тому, що за підготовку та випуск книг для школярів беруться ті, хто досі не набув належних професійних навичок. А з другого – саме життя провокує, дає поштовх неякісним виданням (розумію, що мені можуть заперечити). Крім того, редакційно-видавнича підготовка авторського оригіналу для середньої школи досить складна, вона вимагає не лише часу і чималих коштів, а й належної фахової кваліфікації редактора, його мовної компетенції.

Мовна компетенція визначається як комунікативна характеристика, що передбачає ступінь володіння мовою в процесах обміну інформацією. Відповідно до таких параметрів, як *правильність* – відповідність висловлювання нормам літературної мови; *реалізованість* – здатність контролювати обсяг і значеннєву глибину нормативно правильних висловлювань; *прийнятність*, відповідність висловлювання конкретній соціокультурній ситуації; *частотність* – частота, ймовірність уживання певної мовної одиниці тощо. Мовна компетенція визначається, з одного боку, здібностями людини, а з другого – набутими знаннями і навичками, професіоналізмом, що дає змогу мати значний словниковий запас, вільно виражати свої думки та почуття в усній і писемній формі, у будь-якому стилі і жанрі: «...професійна мовнокомунікативна компетенція особистості є показником сформованості системи професійних знань, комунікативних умінь і навичок, ціннісних орієнтацій, загальної гуманітарної культури, інтегральних показників культури мовлення, необхідних для якісної професійної діяльності» [13, 19; *підкр. наше* – О.Х.]. Культура мови, отже, є однією із найважливіших складових мовної компетенції і передбачає володіння нормами літературної мови, тобто правилами слововживання, граматики, стилістики, синтаксису. Крім того, той, хто пише підручник або посібник для школи, має ще й уміти вибрати з можливих варіантів саме ті, що найточніше відбивають зміст, найбільш синтаксично доцільні й стилістично виправдані. За такого підходу все, що написано в учнівському підручнику, досягне комунікативної мети.

Мова видань для школи загалом і підручника та посібника зокрема – основний засіб передачі необхідного мінімуму знань і, відповідно, вироблення умінь та навичок.

Вимоги до мови підручників і посібників для середньої школи, здається, відомі всім, хто має до них хоч якийсь стосунок. Це зрозумілість викладу для відповідної категорії школярів, точність вибору виражальних засобів, чіткість у побудові речень, а також зв'язок з мовою певної науки або галузі знань, що полягає у використанні наукової термінології.

Нами проаналізовано чимало підручників з різних навчальних дисциплін, а також посібники, матеріали для самопідготовки учнів і абітурієнтів, окремі

матеріали для вчителя. У жодному разі не применшуючи важливості зробленого, все ж таки вкажемо на помилки. Прикро, коли ложка (або кілька ложок) дьогтю псують велику справу.

Як учитель може пояснити дітям молодшого шкільного віку, що означає таке побажання:

Сію, сію, засіваю, З Новим роком вас вітаю! На той новий рік щоб ліпше вродило, ніж торік! Щоби діти всі здорові їли кашу всі готові, Щоб вам була з них потіха, А нам грошей хоч з півміха [7, 29].

Очевидно, що «їли кашу всі готові» – неправильність, яку мав би побачити редактор і виправити.

Підручник виховує, формує оцінні критерії щодо певних вчинків, явищ, предметів, дій. Тому категорична, однозначна оцінка подій давнини має доводитися, щоб бути переконливою для читача. Цілком зрозуміло, що твердження «Давньогрецькі, давньоримські і середньовічні уявлення про ідеал виховання на сучасний погляд карикатурні» [26, 46] неправильне, оскільки прикметник *карикатурний* насамперед сприймається як щось потворне, недоладне. А стосовно давніх уявлень про ідеал це не зовсім так, та й ширший контекст не дає підстав робити такий висновок.

Мова навчальної літератури має уникати не виправданих експресивних форм. Так, читаємо: «На середину 80-х рр. глибокі кризові явища в політичному, економічному й духовному житті досягли свого апогею і вимагали нових підходів. Старезне союзне керівництво виявилось неспроможним – як морально, так і фізично – здійснювати серйозні зміни» [24, 248]. Прикметник *старезне* як означення до *керівництва* дещо тенденційний, він порушує загальний стиль викладу, та й, коли згадати історію, це відхід від життєвої правди (більшість із керівництва тих часів досі жива й пише мемуари), а уточнення як *морально, так і фізично* зовсім зайве.

У підручниках і посібниках уміщено багато цікавих і повчальних матеріалів. Автори намагаються, враховуючи смаки та уподобання школярів, викликати інтерес до читання, а отже, розширити процес читання і на непідручникову літературу. Проте не всі намагання досягають комунікативної мети, оскільки неправильно розставлено в текстах комунікативні акценти, наприклад:

Ліс приносить велику користь. Його треба вирощувати, доглядати. Гусінь об'їдає листя на лісових деревах і жує корінь. Лісники ведуть боротьбу зі шкідниками [6, 81].

Хотілося б, щоб увагу було акцентовано на користі лісу для життя людини, проте третьокласник запам'ятає насамперед сказане про гусінь. Учень (тим більше початкової школи) ще вірить у все написане. Через книгу, та не абияку, а підручник, формуються уявлення про навколишній світ. Якою ж великою і страшною видаватиметься маленькому читачеві звичайнісінька гусінь...

Одна з вимог до підручника – це така організація матеріалу, яка б допомагала учневі самостійно засвоїти зміст викладеного. Особливо ретельно

автори мають формулювати правила і подавати визначення. Формулювання визначення дуже уважно повинен читати редактор, піддавати сумніву написане, висловлювати свій сумнів авторові, що дасть змогу уникати помилок. Багато помилок трапляються через неухважність. Так, у підручнику для 8-го класу написано таке:

Для характеристики енергетичних витрат, необхідних для переходу речовини з твердого стану в рідкий, застосовують фізичну величину, яка називається питомою теплотою плавлення.

Питома теплота плавлення – це фізична речовина, що дорівнює кількості теплоти, яка необхідна для перетворення 1 кг речовини з твердого стану в рідкий за температури плавлення.

Добре було б, якби редактор (коректор) допоміг авторові побачити помилку і виправити у визначенні лексему *речовина* на *величина*, що так прозоро впливає з контексту.

У підручниках і посібниках класифікації, правила, закони, норми тощо часто подаються у вигляді таблиці. Таке оформлення матеріалу виправдане, оскільки сприяє швидшому запам'ятовуванню, кращому (наочнішому) розумінню, сконденсованості викладу. Водночас використання таблиць зобов'язує насамперед автора серйозно попрацювати над тим матеріалом, який вкладено в таблицю, адже табличний матеріал має досягти комунікативної мети. Так, у таблиці під назвою «Види речень» до видів речень за метою висловлювання віднесено розповідні, питальні й окличні, а до речень за наявністю і відсутністю пропущених членів – поширені і непоширені [21, 30]. Так і завчати учні неправильне. Надія лише на розумного вчителя. А редактор? Чи є його провина у такій прикрій помилці? Питання риторичне.

А в підручнику з хімії для восьмого класу всі хімічні елементи у таблиці поділено на *метали* і *прості* [25, 41], коли потрібно, як впливає з викладеного матеріалу, поділити на метали і неметали.

У науковій і навчальній літературі є таке поняття, як комунікативна точність, тобто доцільне вживання мовних засобів для досягнення комунікативної мети. Порушення комунікативної точності трапляється тоді, коли автори невдало використовують лексичні засоби української мови, а редактор не помічає помилок. Так, зокрема, читаємо: «Спільним пращуром людей та сучасних людиноподібних мавп вважається викопна людиноподібна мавпа – дріопітек...» [11, 7]. До твердження, що пращуром людей є мавпа (не говоритимемо про інші теорії), ми звикли, але чому викопна мавпа? Адже викопною вона стала пізніше.

У підручнику з математики стоїть завдання розв'язати задачу, яку розв'язати не можна, оскільки в її умові порушена логіка:

Перший оператор набрав на комп'ютері 900 сторінок тексту за 6 тижнів, другий набрав таку саму кількість сторінок за 5 тижнів. Наскільки більше сторінок за тиждень набирає другий оператор, ніж перший, якщо щотижня кожен з них набирає однакову кількість сторінок?

Загальновідомо, що будь-які визначення, правила не можна подавати через заперечення, проте маємо:

Неозначена форма дієслова не виражає часу, числа, особи, роду, відповідає на питання «що робити?», «що зробити?» та має закінчення -ти і суфікси (постфікси), які стоять після закінчення: -тись, -тися (читати, дивитись, сміятись) [19, 152].

Отже, маємо суфікс, який стоїть після закінчення? Як тоді учень розумітиме правило, що закінчення – це змінна частина слова? Чи не занадто наплутано?

А ось ще одне цікаве визначення: «Фонетика – це звукова будова мови» [19, 87]. Далека від думки, що автор і редактор не знають, що фонетика – не будова мови, але як таке могло пройти в підручнику?!

Ось як починається одна з розповідей у книзі «Чому це так? Відповіді для чомучок»: «Чи скипали ви коли-небудь, утрачаючи самовладнання, а потім заспокоюючись?» Цілком очевидно, що на позначення здатності володіти собою, бути витриманим в українській мові вживається слово самовладнання, а як пояснити виникнення помилки – нерозумінням чи випадковістю, – сказати важко. Крім того, неправильно вжитий дієприслівник заспокоюючись має бути замінено на дієслово заспокоювалися.

У підручниках і посібниках для школи так багато лексичних помилок, що, здається, це вже перестало сприйматися як недолік, адже, мовляв, книг без помилок не буває. І хоч не раз уже говорили про те, що в українській мові є погляди на проблему, а не точки зору, хоч уже втомилися повторювати, що дієслово виглядати має значення висуватися або виходити, виднітися, ставати видним, помітним; мати певний зовнішній вигляд, а ось проблема виглядати не може; що слова становити і складати не взаємозамінні; що в українській мові кольори поєднуються, а не сполучаються; що в нашій мові говорити і писати треба правильно, а не вірно, позбутися таких помилок важко. А де ж редактор? Де коректор?

Підручник з історії для 7-го класу починається таким рядком:

Єдиної точки зору щодо проблеми походження людини сьогодні не існує. Але найприйнятніша виглядає так [11].

В інших підручниках маємо:

Все, чого сягає наш погляд, вражає досконалістю форм, насиченістю барв, дивовижним сполученням кольорів [18, 114].

Написано просто, але невірно [19, 120].

От і невірно [19, 127].

Щоб кросворд цей відгадати, Треба дуже добре займенники знати. Якщо вірно їх у речення ти вставиш, То, звісно, прочитаєш [19, 148].

Спиртовий розчин нітроглицерину має судиннорозширювальну дію й у вигляді ліків використовується при серцевих захворюваннях [4, 14].

Оцтова кислота у вигляді винного оцту відома людям здавна [4, 27].

Таким чином, вчитель зіграв у його житті вирішальну і, можна сказати, рокову роль [20, 100].

Дуже далека від літературної мова посібників з інформатики та обчислювальної техніки для учнів 9-11 класів [17]: тут і *приймати участь* замість *брати*, і *загальна властивість* замість *спільна*, і *посібник для вивчаючих інформатику* замість *для тих, хто вивчає*, і *вірно* замість *правильно*, і багато інших помилок, яких, на жаль, не побачив редактор.

Про вчителя в Україні завжди говорили з повагою. Учитель не дозволяє собі кричати на учнів, а уявити, що він лементує, просто не можна. Учитель може лише підвищити голос, коли того вимагають обставини. Очевидно, автор не знає значення слова лемент, а тому пише:

Привернути увагу до своєї персони я могла тільки лементом... Доводилось переходити на лемент [15, 24].

Здається, всі розуміють відмінність між лексемами *число* і *кількість*, словосполученнями *грати роль* і *відігравати роль*. Видавцям не варто говорити, що абзац цифрою зазвичай не починається, і тим більше не варто наголошувати, що є штампи, які не змінюються, тобто завжди маємо *згідно з чим* і *відповідно до чого*.

Чому ж прикрі речі потрапляють у підручник, а наші діти вчать неправильно говорити і писати? Чи були в таких виданнях редактори, а якщо були, то чому не виправили помилки? Читаємо далі:

Ні для кого не секрет, яку велику роль грає у нашому житті вчитель.

Отже, вчитель грав надзвичайно велику роль у житті Миколи [20, 100].

12 тисяч років тому почалися зміни на нашій планеті [11, 16].

Ми, люди, нестримні у своєму бажанні по-справжньому пізнати світ, себе та перетворити існуючу реальність згідно власних потреб [12, 58].

Хотілося б, щоб наші підручники і посібники для середньої школи були позбавлені калькування з мови російської, щоб використання слів *число* і *кількість*, *близько* і *біля* відповідали літературній нормі. Очевидно, автори мають бути вимогливіші до себе, а редактори – уважними і відповідальними. Тоді зникнуть у текстах, розрахованих на читача-школяра, прикрі помилки на зразок:

Вітряки і на Заході поширилися досить пізно, а на Україні ще й наприкінці XVI ст. зустрічалися тільки винятково. Але вже в 1917 р. число вітряків в Україні сягало 30 тис. З початком колективізації число вітряків значно зменшилось...

У переносному значенні – прізвисько непостійної людини, що надто часто міняє свої переконання в залежності від того, «звідки вітер віє» [8, 63].

Греки заснували місто Маріуполь та біля 20 селищ ... [8, 87].

Стародавні звичаї веліли, щоб гість, зайшовши на подвір'я, бодай на хвилинку вступив до хати [6, 68].

Читаємо перший твір у пропонованому збірнику для самопідготовки з української мови і літератури:

Але не менше мені подобається просто сходити в парк... [20, 50].

Спостерігаємо в підручниках і посібниках необґрунтовані повтори у коротеньких текстах або навіть в одному реченні чи абзаці, наприклад:

В 11 класі ви завершуєте вивчення відомостей про органічні речовини і починаєте вивчати навчальний матеріал, який дасть вам змогу усвідомити суперечливу й неоднозначну роль хімії в житті суспільства [4, 5].

У такий непевний час народ, певна річ, переймався зовсім іншими проблемами [10, 272].

Сьогодні часто вчителі зарубіжної літератури, окремі високопосадовці нарікають, що, мовляв, зарубіжна література українською мовою не сприймається, а може сприйматися лише мовою російською. Не будемо переконувати нікого з прихильників такої думки у зворотному, оскільки безпідставність таких тверджень очевидна. Проте, безперечно, і перекладачам, і укладачам, і редакторам має бути не байдуже, чи якісні переклади читають наші школярі, бо читати і розуміти поганий переклад справді важко, і не тільки школярам. Так, у підручнику із зарубіжної літератури для дев'ятого класу читаємо таке:

Література, музика, театр, живопис цього часу формувався в умовах розповсюдження нових естетичних поглядів, під впливом підйому національної самовідданості, яке було викликане війною 1812 року, під впливом ідей декабризму, ідей служіння суспільному благові [9, 181].

Сподіваюся, що вчитель виправить і форму дієслова-присудка з однини на множину, оскільки постпозитивний присудок при однорідних членах речення має форму множини; і розповсюдження (поглядів) на поширення, і підйом самовідданості на піднесення, зростання. А якщо не виправить?

Розуміння тексту передбачає осмислення написаного і досить повне відтворення його. Проте далеко не все, що запропоновано нашим школярам, можна зрозуміти. Так, у виданні, зорієнтованому на абітурієнтів, читаємо:

Один з багатьох уроків Чорнобиля – відповідальність за слово. Тепер полюбляють казати: з атомом треба на «ви». А що, досі цього ніхто не знав? Знали. Багато хто з учених попереджав: атом вимагає обережності, розсудливості та тієї ж таки чесності. Бо без чесності, совісності не може бути ні державної мудрості, ні державної стратегії. Але чесні, попереджальні слова тонули в потоці слів гучних, порожніх і безвідповідальних. Скажуть відверто сьогодні: вони, письменники, не просто помилялися, вони помилялися разом із більшістю, разом із частиною безвідповідальних, але впливових керівників, вони казали ті слова, яких від них чекали, як мовить герой повісті В. Дрозда Йосип Сластьон, у «верхніх сферах». Вони помилялися, бо помилятися було вигідніше для них, аніж казати правду. Сьогодні вигідно казати й писати правду, не забувають про це і не мають зайвих ілюзій щодо себе, ілюзії шкідливі для здоров'я. Вони дружно, із творчим натхненням творили вірші, есе, романи, драми про будівництво атомної станції у верхів'ї Дніпровського басейну, вздовж якого живуть десятки мільйонів людей [22, 134].

Усі автори справді повинні бути відповідальні за слово. Слово має навчати і вчити думати, розповідати і надихати, бути зрозумілим і яскравим. Серйозні проблеми вимагають відповідального слова. Так, переконана,

вважають і автори написаного, проте вийшло інакше – незрозуміло і заплутано. Хочеться запитати: як абітурієнт може використати наведений текст під час підготовки до тестування? Відповідь проста: він навіть не дочитає до кінця. Коли говорити про посібники для абітурієнтів, то необхідно бити на сполох, оскільки словоблуддя, подібного наведеному, в них дуже багато. Та якби тільки це. Окрім такого поширеного «говорити про все і ні про що», маємо чимало логічних, фактичних, інших помилок. Так, наприклад, у посібнику для абітурієнтів «Українська література кінця XVIII – початку XX століття» поезію Т.Г. Шевченка «Я не нездужаю» названо «Я нездужаю».

Є тексти, в яких помилки в кожному реченні або через речення, проте і автор, і редактор, і коректор у виданнях зазначені. Пишу зазначені, бо пропустити, не помітити таких помилок (якщо, звісно, читати) не можна, наприклад:

Чай на китайському означає «молодий листочок»... Обдавши його кип'ятком, швидко зливають воду, потім кип'ятком же заварюють та настоюють декілька хвилин, накривши чайник ватяним чохлам. Чай не можна кип'ятити: аромат випарується разом з паром... Але, незважаючи на широке поширення чаю, вирощування чайних рослин і виготовлення чаю було секретом Китаю, який став відомим тільки у кінці XIX століття... Зерна, що виписувалися з Китаю та Японії, не всходили і навіть гнили [27, 102] .

Зрозуміло, що проаналізовані видання, підручники та посібники для середньої школи, – крапля у величезному морі літератури для школярів. Сподіваємося, що інші видання позбавлені зазначених помилок, та навіть ця крапля вказує на проблеми, які необхідно кваліфіковано вирішувати. Мова та стиль викладу підручника і посібника для середньої школи має відповідати встановленим літературним нормам, підпорядковуватися навчальним і загальноосвітнім завданням. Неабияку роль у виданні якісного підручника відіграє редактор, оскільки саме він є посередником між автором і учнем, саме від нього великою мірою залежить, чи відбудеться «діалог» між автором і читачем і, що надзвичайно важливо, чи цей діалог буде таким, на який очікують усі учасники комунікативного процесу – автор, видавець і вчитель.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абетка моральності. Що в характері твоїм? [Текст] / А. Мовчун, Л. Мовчун. – К. : Навчальна книга, 2004. – 272 с.
2. Барыкин В.Е. Культура книги / В.Е. Барыкин // Энциклопедия. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1990. – С. 354
3. Бондаренко Н.В. Українська мова [Текст] : підручник для 5 класу / Н.В. Бондаренко, А.В. Ярмолюк. – К. : Освіта, 2005. – 335 с.
4. Буринська Н.М. Хімія. 11 клас [Текст] : підручник для середніх загальноосвітніх закладів / Н.М. Буринська, Л.П. Величко. – Київ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. – 176 с.

5. Буринська Н.М. Хімія. 11 клас [Текст] : підручник для середніх загальноосвітніх закладів / Н.М. Буринська, Л.П. Величко. – Київ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. – 192 с.
6. Вострікова В.В. Рідна мова 3. клас: «Захоплююча подорож до казкового світу української мови» [Текст] / В.В. Вострікова. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2005. – 96 с.
7. День подарунків. Вірші, оповідання, казки до зимових свят. Для дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку [Текст]. – К. : Літера ЛТД. – 2005. – 32 с.
8. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів / Авт.-уклад.: В.В.Оліфіренко, С.М.Оліфіренко, Т.В.Оліфіренко, Л.В.Оліфіренко. – Д. : Стакер, 2001. – 496 с.
9. Зарубіжна література (хрестоматія). 9 клас [Текст] / Укл. М.Є. Замойська, Л.С. Зінкевич, Л.Л. Ковальова, М.Є. Терещенко. – Тернопіль : Астон., 2001. – 328 с.
10. Зарубіжна література. 6 клас [Текст] : посібник-хрестоматія / Упорядник Б.Б. Щавурський. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2004. – 592 с.
11. Коляда І.А. Історія України [Текст] : підручник для 6-7 класів / І.А. Коляда, К.І. Крилач, С.П. Юренко. – К. : Генеза, 1998. – 256 с.
12. Людина і світ [Текст] : підручник для загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації / За ред. Л.В. Губерського. – К. : Знання, 2001. – 349 с.
13. Мацько Л.І. Культура української фахової мови [Текст] / Л.І. Мацько, Л.В. Кравець. – К.: Видавничий центр «Академія», 2007. – 360 с.
14. Мильчин А.З. Издательский словарь-справочник [Текст] / А.З. Мильчин. – М: «ОЛМА-Пресс», 2003. – 560 с.
15. Мільто Л.О. Методика розв'язання педагогічних задач [Текст] : навч. посібник / Л.О. Мільто. – Х. : Ранок-НТ, 2004. – 152 с.
16. Освітні технології [Текст] : навчально-методичний посібник / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; загальна ред. О.М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2003. – 256 с.
17. Основи інформатики та обчислювальної техніки. 8-11 класи [Текст] : посібник для вивчаючих інформатику в школі або самостійно / Л.М. Забродська, М.В. Забродський. – К. : Просвіта, 1998. – 223 с.
18. Рубля Т.Є. Образотворче мистецтво. 5 клас [Текст] : підручник для загальноосвітніх шкіл / Т.Є. Рубля, С.Є. Федун – К. : Перун, 2005. – 64 с.
19. Сирбу О.В. У світі великих букв і чарівних звуків: Рідна мова в іграх, віршах і загадках [Текст] / О.В. Сирбу. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2005. – 192 с.
20. 1400. Нові учнівські твори з української мови і літератури: 5-9 класи. – Донецьк : ТОВ БКФФ «БАО», 2004. – 96 с.
21. Українська мова з методикою навчання в початкових класах. Інтегрований курс [Текст] : підручник для студ. вищ. пед. навч. закладів / М-во освіти і

- науки України ; за ред. А.П. Каніщенко, Г.О. Ткачук. – Київ : Промінь, 2003. – 232 с.
22. Українська мова : навчальна книга. – Тернопіль : Богдан, 2004. – 88 с.
23. Уоллард Кеті. Чому це так? Відповіді для чомучок [Текст] / Кеті Уоллард. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2006.
24. Чайковський А.С. Історія України [Текст] : посібник [для старшокласників та абітурієнтів] / А.С. Чайковський, В.Ф. Шевченко; 2-е вид., перероб. і допов. – К. : А.С.К. – 2001. – 296 с.
25. Шаповалов А.І. Хімія, 8 кл. [Текст] : підручник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / А.І. Шаповалов, А.С. Шаховська. – К. : Спалах, 2003. – 216 с.
26. Що? Як? Чому? Світ рослин. Світ рослин. Світ первісних тварин [Текст] : [енциклопедія] / худож. І.А. Ігнат'єва. – Х. : Український фонд міжнародного молодіжного співробітництва, 2001. – 158 с. – (Популярна дитяча енциклопедія).
27. Що? Як? Чому? Світ тварин [Текст] : популярна дитяча енциклопедія / худ. П.В. Мірончик. – Харків : Синтекс, 2002. – 160 с.

О.І. ХАРИТОНЕНКО
канд. філол. наук
УДК655:37(082.1)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ ДЕФІНІЦІЙ У НАВЧАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Розглянуто проблеми класифікації дефініцій, доцільності їхнього використання та функціонування в різних видах літератури, правильного відбору означень для навчальних текстів, а також типові помилки в індуктивних, остенсивних, неповних означеннях, які були зафіксовані в сучасних підручниках.

Ключові слова: дефініція, означення, реєструюче означення, уточнююче означення, установче означення, родовидове означення, генетичне означення, індуктивне означення, остенсивне означення, квазіозначення, неповне означення, псевдоозначення.

Н айбільш повну на сьогодні класифікацію означень подав З. Партико у своїй праці «Загальне редагування». Спираючись на результати досліджень В.І. Свинцова, вчений описує такі види дефініцій: за ознакою їх унормованості та кодифікованості в науковій та довідковій літературах – реєструючі, уточнюючі, установлюючі (контекстуальні); за структурою – родовидові, генетичні, операціональні, індуктивні, остенсивні, квазіозначення, неповні, псевдоозначення [4, 175-177]. Природно, кожне з цих означень має свої функції, які можуть бути реалізовані лише в певних видах літератури. Так, у довідковій літературі використовуються переважно дефініції родові

реєструючі та родові установлюючі (у тих випадках, коли визначення якогось поняття впроваджується в науковий обіг вперше). Наукова література оперує вже порівняно більшою кількістю різновидів означень: реєструючими, уточнюючими, установлюючими, родовидовими, генетичними, операціональними, індуктивними, квазіозначеннями. У навчальній же літературі використовуються всі, без обмежень, типи дефініцій. Це продиктовано в першу чергу можливостями сприймання тексту учнями різного віку й ступеня підготовленості, а крім того, впровадженням методик дефінування в навчальний процес.

Останнім часом науковці велику увагу приділяють деталізації типологічного ряду навчальних означень залежно від вікового та освітнього рівня читачів. Так, Е. Огар вважає, що для учнів неповної середньої школи доцільніше використовувати дефініції-вказівки, контекстуальні та остенсивні означення, а операціональні, генетичні (етимологічні), родовидові дефініції краще сприймаються старшокласниками, учнями технікумів, студентами [3, 252]. З. Партико з-поміж найбільш прийнятних для навчальної літератури називає реєструючі (тобто такі, що вже зафіксовані в довідковій літературі), а також неповні, квазіозначення й псевдоозначення – «для реципієнтів із обмеженим запасом знань» [4, 177]. А.Р. Габидулліна [1], О.В. Коротеєва [2] зазначають, що дефініції в навчальній літературі надзвичайно наближені до дефініцій наукових, однак не слід забувати про деякі обмеження в використанні. Адже в педагогічному дискурсі різні типи слів повинні визначатись за допомогою різних типів дефініцій. Так, зокрема, не бажано використовувати трансформаційні дефініції для означення предметних назв, інструментальні та остенсивні – для визначення абстрактних понять, натомість всі вони підійдуть для визначення процесів і дій. Колектив авторів довідкового видання «Норми української науково-технічної мови» закликає до посилення ролі в навчальній літературі дефінування як провідної методики навчання. Одне з важливих завдань освітян – формувати основи культури термінотворчості, починаючи з середньої школи: «Людині потрібен тренаж критичного аналізування поведінки, щоб підготуватися до розвитку самосвідомості. Ідеться про відновлення в середній школі викладання абстрактної логіки, формування в людині здатності самостійного ставлення до зовнішнього та внутрішнього світу» [5, 26].

Як бачимо, в науковій літературі не визначено остаточно, які саме види означень доцільніше використовувати в навчальних текстах; не проведена чітка диференціація дефініцій за рівнем складності; не досліджені особливості сприймання їх реципієнтами різного віку і рівня підготовленості. Вивчення всіх цих проблем вважаємо актуальним завданням, оскільки їх вирішення сприятиме підвищенню якості навчальної літератури загалом та поліпшенню рівня ясності й дохідливості навчального тексту зокрема.

Метою цієї статті є виявлення логічних помилок в індуктивних, остенсивних, неповних означеннях, а також у квазіозначеннях та псевдоозначеннях. Усі ці види дефініцій вважаються легшими для сприймання

в порівнянні з родовидовими реєструючими означеннями, і саме тому рекомендується їх використовувати в підручниках для молодшої та середньої шкіл. Беремось довести, що будь-яке спрощення в змістовому наповненні та структурі дефініції призводить до логічної ускладненості тексту, і саме тому повертаємо увагу авторів і редакторів до цієї проблеми.

Наведемо приклад індуктивної дефініції та пояснювального квазіозначення з підручників із української літератури для 5-го і 8-го класів загальноосвітньої школи:

«Уяви собі, що тварини живуть, як і люди, що різні предмети довкола нас можуть оживати. Ось як у творі Л. Глібова “Квіткове весілля”. В образах Барвінка, Будяка, Ромашки можна впізнати себе, своїх знайомих. Таке уявне приховування реальних осіб, явищ і предметів за іншими художніми образами дуже поширене в літературі. Це – алегорія».

Алегорія – змалювання людей в образах тварин, предметів і явищ.

Як бачимо, автори уникають більш точного, з наукової точки зору, означення: не вказані родові ознаки («алегорія – троп»), не конкретизовані видові («троп, у якому абстрактне поняття яскраво передається за допомогою конкретного образу»). Це має кілька негативних наслідків. По-перше, занадто неточні, образні й узагальнені дефінієнси «змалювання», «приховування» важко запам'ятати саме через відсутність конкретності, однозначності, адже подібних контекстуальних синонімів можна підібрати безліч («передача», «заміщення», «представлення» тощо). По-друге, наведені видові ознаки вказують не лише на алегорію, а й на будь-який інший художній образ, уособлення, метафору тощо. А отже, порушено ще й вимоги щодо сумірності, тотожності дефінієнса й дефінієндума в означенні. Таким чином, наведені означення не тільки недостатні, а навіть неправильні й за змістом. Алегорія – це не «змалювання», не «приховування», не тільки «людей і реальних осіб». Заради спрощення змісту в підручнику не варто нехтувати точністю, тим паче що можливі більш коректні формулювання. Спробуємо відредагувати перше означення: «У творі Л. Глібова “Квіткове весілля” є образи Барвінка, Будяка, Ромашки. Їхні характери та вчинки нагадують нам характери та вчинки нас самих чи людей, яких ми знаємо. За допомогою цих образів поет хотів передати якусь думку, висловити своє ставлення до чогось. Таке уявне заміщення ідеї, абстрактного поняття художніми образами дуже поширене в літературі. Це алегорія».

Аналогічний приклад стосується й занадто узагальнених дефінієндумів, у результаті чого знову ж таки порушується правило тотожності й сумірності означення, оскільки обсяги понять дефінієнса та дефінієнда не збігаються: *«Образне слово, художнє слово, образ – особливе поетичне слово (або група слів), яке вражає своєю красою, незвичністю, загадковістю, приховує багато значень, які кожен розуміє по-своєму»; «Краса і мудрість – ці два потужні крила мають народні прислів'я і приказки – найкоротші, а тому й найпоширеніші жанри фольклору».* В цих випадках поєднані терміни-синоніми

(«образне слово» і «художнє слово») або ж два зовсім різних терміна («художнє слово» і «образ», «прислів'я» і «приказка»).

В індуктивному означенні надзвичайно важко встановити ієрархічну підпорядкованість наведених понять і термінів. Так, наприклад, на сторінках підручника знаходимо визначення:

«Зазвичай оповідання має сюжет. Згадай його елементи. Оповідання перед зав'язкою може мати експозицію. Експозиція – частина твору, в якій розповідається про місце, час дії, основних персонажів».

«Експозиція — сюжетно-композиційна частина художнього твору, яка знайомить читача з його головними персонажами, конфліктами, проблемами, обставинами дії».

Порівняємо перше й друге означення. Експозиція визначається як просто «частина» твору і «сюжетно-композиційна» частина твору. Для того, щоб уникнути складного означення «сюжетно-композиційна», авторів в першому випадку довелось зробити коротенький вступ: «Зазвичай оповідання має сюжет. Згадай його елементи. Оповідання перед зав'язкою може мати експозицію». На нашу думку, замість того, щоб спростити виклад, у такий спосіб автор його ускладнив, оскільки ієрархічна підпорядкованість між термінами «сюжет», «елементи сюжету», «зав'язка» і «експозиція» не визначені.

Окрім того, наявність великої кількості надлишкової інформації призводить до неповноти предикації. Наприклад, нам повідомляють, що «зазвичай оповідання має сюжет», «оповідання має експозицію». Прості, на перший погляд, твердження виявляються досить складними та викликають низку додаткових прихованих запитань: «Чи є безсюжетні оповідання?», «Чи використовується експозиція в творах інших жанрів?»

Більшість порівняльних квазіозначень націлені на те, щоб виявити в кількох термінах найбільш суттєві ознаки й, протиставивши їх, сприяти запам'ятовуванню. Однак спрощення в цьому випадку часто призводить до формування хибних стереотипів. Так, зокрема, в дефініції *«Казка, складена однією людиною – письменником, називається літературною казкою. Казка, придумана багатьма людьми, – народна казка, жанр фольклору»* видові ознаки відтворені неточно, адже уточнення «складена однією людиною» не відповідає дійсності. Літературна казка може створюватись і в співавторстві.

Багато в підручниках і псевдоозначень, тобто таких, що є власне художніми порівняннями чи метафорами. Вдаючись до таких узагальнених дефініцій, автори повинні бути свідомі того, що їм не вдасться уникнути дистантно імпліцитних суперечностей. Так, на одній сторінці повідомляється: *«Краса і мудрість – ці два потужні крила мають народні прислів'я і приказки – найкоротші, а тому й найпоширеніші жанри фольклору»*. Через кілька сторінок і казка визначається як *«найпопулярніший і найпоширеніший у світі жанр усної народної творчості»*. Так само термін «ліричний герой» визначається як «образний двійник автора», а через кілька сторінок учень читає, що «ліричний герой не обов'язково тотожний авторові».

В результаті проведеного аналізу, можемо констатувати:

- вимоги щодо редагування навчальних – на відміну від наукових – дефініцій обумовлюються потребою підвищення рівня ясності та дохідливості навчального тексту, його відповідності можливостям сприймання читачами різного віку й ступеня підготовленості. Однак більшість індуктивних, остенсивних, неповних означень, а також квазіозначення та псевдоозначення, які ми бачимо сьогодні на сторінках підручників для середньої школи, містять значну кількість логічних помилок. Отже, намагаючись спростити виклад, автори мимоволі підвищують рівень його логічної складності;
- в індуктивних, остенсивних, неповних означеннях, а також у квазіозначеннях та псевдоозначеннях, що наводяться на сторінках сучасних підручників, зафіксовані такі логічні помилки, як порушення закону тотожності, відсутність ієрархізованості в предикації, дистантно імпліцитні суперечності, що, безперечно, підвищує логічний рівень складності тексту, уповільнює процес запам'ятовування терміна, сприяє формуванню хибних стереотипів мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габидуллина А. Р. Учебно-педагогический дискурс / А. Р. Габидуллина. – Горловка : Изд-во ГППИИЯ, 2009. – 290 с.
2. Коротеєва О.В. Дефиниция в педагогическом дискурсе / О.В. Коротеєва: Автореф. дисс. на соискание степени кандидата филол. наук. – Волгоград, 1999. – 19 с.
3. Огар Е. Основні вимоги до використання термінів у текстах навчальної літератури / Е. Огар // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 249-252
4. Партико З.В. Загальне редагування: нормативні основи [Текст] : навчальний посібник / З.В. Партико. – Львів : Афіша, 2004. – 416 с.
5. Таланчук П.М. Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи / П.М. Таланчук, С.Я. Ярема, Ю.М. Коровайченко, С.М. Ярема, В.С. Моргунюк. – К. – Львів : Ун-тет «Україна», 2006. – 664 с.
6. Тяпкин Б.Г. Редактирование учебной литературы / Б.Г.Тяпкин // Редактирование отдельных видов литературы. Под ред. Н.М. Сикорского. Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Журналистика». – М. : «Высшая школа», 1973. – 336 с.
7. Цетлин В.С. Дидактические требования к критериям сложности учебного материала / В.С. Цетлин // Новые исследования в педагогических науках. – М. : педагогика, 1980. - №1(35). – С.30-33
8. Цетлин В.С. Доступность и трудность в обучении / В.С. Цетлин. – М. : Знание, 1984. – 80 с.

УРАХУВАННЯ ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЧИТАЧІВ ПІД ЧАС ХУДОЖНЬОГО ОФОРМЛЕННЯ ДИТЯЧИХ ВИДАНЬ (НА ПРИКЛАДІ ВИДАВНИЦТВА «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»)

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти художнього оформлення дитячих видань з урахуванням можливостей сприймання книги як художнього предмета реципієнтами різних вікових груп.

Ключові слова: художнє оформлення, ілюстрування, художній образ, шрифтова режисура, кегль, акцентування.

Визнання духовної, науково-освітньої і культурно-творчої функції книги в суспільстві є одним із пріоритетних напрямків державної політики в сфері книговидавництва. Книга – це універсальний інструмент формування людини, формування нації, формування держави. І ключову роль у цьому процесі відіграє дитяча книга. Оскільки саме вона є одним із засобів формування моральної та інтелектуальної культури молодого покоління. Ось чому розвиток дитячого книговидавництва настільки важливий для створення сучасного інформаційного суспільства.

Однією з головних заporук успішної дитячої книги є якісне ілюстрування та художнє оформлення. Дитяча ілюстрація має низку специфічних особливостей, які обов'язково повинні враховуватися під час оформлення видань для маленьких читачів. Сучасні науковці активно обговорюють питання створення та оформлення дитячої книги. Цьому питанню присвячені праці таких дослідників, як А. Костецький [2], Є. Огар [3,4,5,6], Н. Дзюбишина-Мельник [1] та ін. Але, на жаль, питання дотримання сучасними видавцями норм та правил, що складають підґрунтя художнього оформлення дитячої книги, недостатньо досліджені, що й зумовлює актуальність подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

З віком вимоги дитини до ілюстрації – її змісту, композиційного вирішення, манери виконання, кольору – змінюються. Змінюється й кількісне та якісне співвідношення між текстом та ілюстративним рядом, їхня роль в адекватному переданні закладеної автором інформації, у створенні відповідної емоційної атмосфери. З переходом від однієї вікової групи до іншої увага юного читача поступово переходить від інформації, що міститься в графічному образі видання, на інформацію, закладену в тексті.

Дослідники виділяють три етапи сприймання дитиною образотворчого мистецтва, і кожний з них має свою специфіку [25, 146].

Перший етап відповідає вікові 3-5 років. Наймолодші користувачі книги насправді лише слухачі, для яких процес читання опосередкований і полягає переважно в слуханні кимось читаного тексту, уважному розгляданні малюнків, прискіпливому відшукуванню на них візуального підтвердження почутого.

Тому основна увага під час підготовки видань для цієї категорії реципієнтів повинна зосереджуватися на проблемі їхнього ілюстрування: на виборі відповідної манери, техніки, способі розкриття змісту ілюстрацій, визначенні оптимального співвідношення в ілюстрації основних і другорядних деталей, їх колірному та форматному вирішенні тощо, а також на питаннях архітектури видання (йдеться про використання нетрадиційної книжкової форми).

Діти цього віку ще не можуть аналізувати образ, який розглядають, тому це розглядання має загальний характер. Малюків передовсім цікавлять речі, що їх оточують, найпростіші явища навколишнього життя. Їх і слід зображати. Важливо при цьому в ілюстрації виокремити основне, змалювати об'єкт у загальних рисах, натомість деталі випустити, адже в такому віці мислення дітей є спрощеним, вони ще не вміють відокремлювати головне, суттєве від другорядного.

Логіка дошкільнят і молодших школярів опирається на пряме, безпосереднє зіставлення фактів та явищ. Малюнки-ілюстрації сприймаються ними як точне відображення дійсності, майже як сама дійсність. Тому важливо, щоб зображення добре пізнавалися, були зрозумілими, містили певну «дозу» реалізму. В образотворчому матеріалі для малюків повинні домінувати «чисті» кольори, насичені і яскраві – вони створюють позитивний настрій. Дитині дошкільного і молодшого шкільного віку властиво «вживатися» в предмет, намагатися по-акторськи показати його функції. Зважаючи на таку психологічну особливість потенційних читачів, художник може застосовувати в ілюстрації несподівані ігрові прийоми: поруч з основними ілюстраціями можна ввести додатковий персонаж стороннього спостерігача, який би пантомімно передавав настрій тієї чи іншої ситуації. «Ілюстративна» гра дає можливість дитині самовиражатися, створює відчуття присутності в зображуваних подіях, у колі дійових осіб.

У групі видань цієї вікової категорії видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» можна виділити книжку «Сорока-Білобока», ілюстровану Оленою Рубановською. Чисті, яскраві, виразні ілюстрації поєднуються з текстом на білому фоні. Герої книги одягнуті в національний одяг і мешкають у справжній українській хатинці з піччю, глечиками і дерев'яними ложками. В оформленні тексту використовується масивний рублений шрифт чорно-жовтого кольору. На одному розвороті книги розміщено не більше п'яти слів, саме тому ця книга є дуже зручною для першого знайомства малят з літерами. Зручності також сприяє простота тексту та цікаві, «живі» малюнки.

Прикладом бездоганного оформлення книжок для дітей віку 3-5 років є «Історія одного поросятка» Юрія Винничука, яку проілюстрував Олег Петренко-Заневський. «Історія одного поросятка» – оповідання про пригоди, з великою кількістю персонажів та динамічним сюжетом. Саме тому ілюстрації мають динамічний, а якоюсь мірою навіть кінематографічний характер. Для полегшення сприймання тексту автор покадрово зображає пригоди Поросятка. На одній сторінці може бути декілька таких кадрів, але вони чітко відмежовані один від одного графічними об'єктами. Так, зверху на сторінці ми бачимо рідне

село Поросяти, друга картинка ілюструє подорож із села до міста, на третій картинці замальовується знайомство Поросяти з міською громадою.

Родзинкою видання є своєрідна етнографічність малюнків. Олег Петренко-Заневський використовує елементи оформлення Гуцульської кераміки. Орнамент гуцульської кераміки в основному складався з рослинних і анімалістичних мотивів, часто зустрічаються стилізовані людські фігури та жанрові сцени. Для нього характерні стилізовані рослинні та геометричні мотиви: листочки, галузки, кранки, кривулі, колові та спіральні лінії, розписані зеленими та темно-коричневими фарбами на тонованому ясному фоні. Кераміку також прикрашали сюжетними композиціями, що відображають побут селян, полонинських пастухів, міщан та військових.

Другий етап відповідає віковій дитини 6-11 років. Він характеризується інтенсивним пізнанням і водночас опановуванням навички читання, активним розвитком спостережливості, мислення. Це й визначає «ілюстративні» смаки дітей: їм найбільше подобаються виразні, реалістичні малюнки чистої колористики. У виданнях для дітей, що роблять перші самостійні кроки в читанні (вивчають абетку, основи складання слів, навчаються будувати речення), суттєво підноситься роль тексту. Він стає не лише джерелом пізнавальної інформації або емоційної та естетичної насолоди, а й безпосереднім об'єктом вивчення. З огляду на це особливого значення набуває питання, по-перше, якості змісту та мовного втілення текстів, по-друге, шрифтової режисури, розставлення необхідних акцентів за допомогою всіх можливих графічних та композиційних засобів складання та верстання.

Головне – у будь-який спосіб зосередити увагу дитини на об'єкті вивчення, пожвавити процес навчання, перетворити його на гру, розвагу. В ілюструванні таких видань паралельно з конкретними образами-персонажами можуть з'являтися образи-метафори, алегорії, складніші для сприйняття, проте ефективніші для розвитку уяви та мислення дитини.

Яскравим прикладом правильного ілюстрування книжок для дітей цієї вікової групи є «Хатка, яку збудував собі Джек». У цьому виданні більше інформаційне навантаження несе графічний образ. Ілюстрації займають три чверті площі розвороту, текстова ж частина складає дві строфи. Малюнки точно та детально відображають текстову частину. Так, на першій сторінці ілюстратор Кость Лавро точно за текстом зобразив хатинку Джека: з віконцем, у яке заглядає сонце, з коморою, в якій лежить пшениця, з соняхом та синицею, яка викрадає пшеницю. Всі ілюстрації виконані у теплій кольоровій гамі, кольори природні та чисті.

Форматування віршів на сторінках «прапорцеве». Перша літера кожної нової строфи виділена кольором. Текст складений 16 кеглем, чорний шрифт на білому тлі зручний для читання, що дуже важливо, оскільки діти цього віку роблять перші кроки в читанні.

Також хотілося б проаналізувати художнє оформлення книжки Сашка Дерманського «Чудове чудовисько». Ілюстрації виконав Максим Паленко. У цьому виданні інформаційність ілюстрації відходить на другий план, більша

роль надається тестовій частині. Малюнки виконують доповнювальну функцію, зображення розширюють розуміння тексту, показують якийсь фрагмент у межах цілого або, навпаки, подають ціле в окремих його складових. Окрім того, ілюстрації часто викликають у читача додаткові переживання, що підвищує здатність книги різнопланово впливати на емоційну сферу юної особистості. Кожна нова глава книжки має назву та чорно-білу ілюстрацію, яка розміщена зверху сторінки, та займає приблизно одну другу площі сторінки. Чорно-біла гама вибрана не випадково, ілюстрація не відволікає уваги від тексту, вона поглиблює зміст, або інтригує читача. Наприклад, частину «Не хімік. Стопудово» проілюстровано зображенням чоловіка, оточеного ковбасами, який наливає у банки кров. Так художник з автором поступово вводять у текст нового загадкового персонажа.

Оскільки текст призначений для самостійного читання дитини, яка лише починає сприймати текстову інформацію, велике значення має шрифтове рішення видання. Текст, складений рубленим шрифтом нормального прямого накреслення, використовується 14 кегль та інтерліньяж 4 пункти, тобто виконуються усі гігієнічні вимоги для шрифтів цієї вікової категорії. Такий шрифт буде читатись зручно та швидко. Окрім того, кількість слів у реченні не перевищує п'ятнадцяти, автор не використовує складної незнайомої лексики, у тексті багато іменників та дієслів, кількість прикметників не перевищує двадцять відсотків.

У дітей 12-15 років поруч з розвиненою уявою і здатністю абстрактно мислити з'являється прихильне ставлення до стилізованої ілюстрації, «ілюстрації напівтонів». Підлітків уже більше цікавить динаміка рухів, важливими стають деталі, подробиці, причиново-наслідкові зв'язки між подіями та явищами. В ілюстраціях вони шукають відповідь на запитання про сутність речей. Зовнішні атрибути їх вже цікавлять менше. Це дає можливість художнику однією чи серією ілюстрацій пов'язати початок і кінець, причину і наслідок тих чи інших подій. Зміст ілюстрацій для дітей підліткового віку пов'язується з їхніми уявленнями про ідеал. Зображення мають бути сповнені романтизму, пафосу, героїки, психологізму і яскраво вираженої індивідуалізації характерів.

Саме такі ілюстрації створив Владислав Єрко до роману «Ритуал» українських фантастів Марини та Сергія Дяченків. Ілюстровано тільки обкладинку та шмуцтитули розділів, але саме вони допомагають поринути в атмосферу твору, налаштуватися на правильний лад. Чорно-білі малюнки на білому глянцевому папері насичені різноплановими деталями, що точно передають символіку твору. Майже на всіх ілюстраціях зображені головні персонажі твору, оточені предметами, деталями, частинами інтер'єру, що є ключовими в певному розділі. Художник наштовхує читача, веде за собою, в той же час не розкриваючи нічого зайвого.

Цікавим з точки художнього виконання є енциклопедія «Український космос». Великоформатне ошатне подарункове видання містить велику кількість пізнавальної образотворчої інформації. У пізнавально-навчальному

плані зображення енциклопедії пояснює, унаочнює окремі фрагменти текстового повідомлення, наголошує на важливих деталях, на зоровому рівні розширює і поглиблює уявлення дитини про навколишню дійсність, розвиває спостережливість, кмітливість тощо. В цій вишукано проілюстрованій Віктором Гаркушею енциклопедії чимало цікавих креслень, фотографії з сайту NASA та фотоальбому Національного космічного агентства України. І дібрані вони так, що навіть наймолодшому та «найгуманітарнішому» читачеві стає зрозуміло, як саме влаштовано той чи інший пристрій тощо. Наприклад, стаття «Запуски українських ракет-носіїв у світі» проілюстрована не лише картою світу з позначками місця запуску ракет. Також на малюнку представлені самі ракети, з точною побудовою, назвою та номером.

Відповідно до віку юного читача змінюються такі параметри адресованої йому ілюстрації, як контур, деталі, колір, пластичність, фактура, формат. Так, у виданнях для малюків зображення має бути максимально розвантаженим від деталей, та поступово, з дорослішанням читача-глядача, їх кількість мусить постійно зростати. Це зумовлено відповідними навчально-розвивальними настановами – книжки покликані допомагати дитині у формуванні найповніших уявлень про предмети та явища навколишнього світу. Поступово увиразнюється не підкреслена у виданнях для наймолодших пластичність зображення, з кожним роком більш визначеним стає простір.

З дорослішанням дитини-читача змінюються також форми зв'язку між змістом тексту та ілюстрацій. Перший варіант цих «взаємин» є доволі традиційним: відомості, які містяться в словесному повідомленні, є основними, інформація ж, яка подається через ілюстрацію, їх лише доповнює. У другому випадку ілюстрація і текст «міняються ролями»: зображення подає найбільш узагальненні відомості, а словесний текст їх ніби коментує, доповнює конкретними деталями. Третя ситуація складається тоді, коли ілюстрація і текст пов'язані між собою лише спільністю теми, тобто словесний текст розповідає про одне, ілюстрація – про інше, об'єднує їх лише читач – власними зусиллями. І при четвертому варіанті текст і ілюстрація створюють смислову цілісність: зрозуміти поодиноці їх неможливо.

Отже, всім учасникам творчого процесу підготовки майбутнього видання слід пам'ятати, що дитина є творчою особистістю, внутрішньо близькою до професійного художника. Мистецтво, створюване для дітей, у жодному випадку не може бути спрощеним, як адаптований текст чи переказ. Воно має бути навіть більш складним, ніж для дорослих, бо призначене для дуже чутливого глядача. Спосіб описування дійсності або спосіб передання інформації в ілюстрації особливий. Потрібна яскрава і захоплива художня інтерпретація реальних предметів і явищ життя, узгоджена з можливостями сприймання маленького читача.

Для всіх вікових груп читачів важливо, щоб ілюстрація в сучасній книжці була сучасною – і за духом, і за формою. Дитяча ілюстрація здатна формувати естетичний смак дитини, вчити асоціативно мислити, «читати» образи, розвивати спостережливість. Для цього вона має бути майстерно виконана і

доцільно використана у виданні. Тематика, манера і стиль виконання ілюстрацій залежать від виду літератури, жанру і тематики твору, його цільових настанов, віку читацької аудиторії.

Дитяча ілюстрована книжка, залишаючись річчю, яку використовують роками, інколи навіть кілька поколінь, це своєрідний індивідуальний мікросвіт мистецтва, що доступний юному читачеві і постійно стимулює його уяву і почуття. У ній ніби сфокусовані виразові можливості і прийоми багатьох суміжних мистецтв. І річ не в тому, що всі види пізнавальної і духовної інформації ілюстрована книжка подає дитині в художній формі – її предметно-образна специфіка має бути розрахована на природну здатність дитячої особистості активно, творчо сприймати художній образ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюбишина-Мельник Н. Художній стиль і мова творів для дітей [Текст] / Н. Дзюбишина-Мельник // *Культура слова*. – К. : Наук. думка, 1992. – Вип. 42. – С. 85-90
2. Костецький А. Дещо про дитячу літературу // *Українська дитяча література: Хрестоматія* [Текст]: У 2 ч. / Упор. І. Луценко, А. Подолинський, Б. Чайковський. – К. : Вища школа, 1992. – Ч. 2. – С. 21.
3. Огар Е. І. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки : навчальний посібник для студентів вузів [Текст] / Е. І. Огар – Львів : Аз-Арт, 2002. – 158 с.
4. Огар Е.І. Особливості семіотики сучасної дитячої книжки / слово – зображення – форма [Текст] / Е. І. Огар // *Книга і преса в контенті культурно-історичного розвитку суспільства: Зб. наук. праць*. – Львів., 1998. – № 8 – С. 33-52
5. Огар Е.І. Типологічний аналіз сучасної книги для дітей [Текст] / Е. І. Огар // *Львівська наук. б-ка ім. В.Стефаника*, 1999. – № 6. – С. 371-384.
6. Огар Е.І. Українська дитяча книжка: сучасний стан і перспективи [Текст] / Е. І. Огар // *Діалог культур: Україна у світовому контенті. Мистецтво і освіта : зб. наук. праць*. – Львів, 1998. – № 3. – С. 308-313

ВІДОМОСТІ ПРО ВИКЛАДАЧІВ КАФЕДРИ

Валуєва Є.О. – асистент кафедри журналістики Інституту української філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Жадько В.О. – доктор філософських наук, професор, академік Академії вищої освіти України, завідувач кафедри журналістики Інституту української філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Автор монографій і навчальних посібників «Основи журналістики та редакційно-видавнича справа», К., 2005; «Історична пам'ять в розвитку духовної особистості (соціально-філософський аспект)», К., 2006; «Основи редакторської майстерності. Теорія, методика, практика», К., 2009; «Черкащина (енциклопедія)», К., 2010; «Журналістика та основи редакторської майстерності», К., 2011;

Куляс П.П. – кандидат історичних наук, доцент кафедри журналістики Інституту української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова. Автор навчальних посібників «Система – проти автоматизму суржикю: редакторський погляд», К., 2009; «Словник найпоширеніших помилок у засобах масової інформації з варіантами їх виправлення», К., 2006.

Пекур О.В. – асистент кафедри журналістики Інституту української філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Харитоненко О.І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Інституту української філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Автор навчально-методичного комплексу «Редагування навчальних видань», К., 2009.

Харчук О.В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Інституту української філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Автор навчально-методичного комплексу «Коректура», 2007, 2009; тестових завдань для вступників до ВНЗ України «Українська мова і література», 2006; «Словника скорочень в українській мові» (у співавторстві), 1988; «Російсько-українського фізкультурно-спортивного словника» (у співавторстві), 1995.

Чепуренко Я.О. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, докторант Національної академії державного управління при Президентові України, доцент кафедри журналістики Інституту української філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Автор словника «Інформаційний простір України: словник законодавчої термінології», К., 2008; «Державна бібліотечна політика: еволюція та реалізація в інформаційному суспільстві», К., 2011.

Шевчук С.В. – асистент кафедри журналістики Інституту української філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Шпак В.І. – доктор філософських наук, професор кафедри журналістики Інституту української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова. Автор навчального посібника «Видавничий бізнес», К., 2010.

ЗМІСТ

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Жадько В.О.

Освітнянські аспекти «філософії серця» в педагогічній діяльності Василя Сухомлинського...6

Шпак В.І.

Шляхи модернізації національної системи освіти за напрямком «Соціальні комунікації».....12

Пекур О.В.

Роль бібліотеки в інформаційно-освітньому середовищі вищого навчального закладу.....19

НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Чепуренко Я.О.

«Інформаційні ресурси» як міжгалузеве поняття: до постановки питання.....26

Валуєва Є.О.

Основи пошуку інформації як вагома складова інформаційної культури особистості.....29

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПИСЕМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЗАСОБАМИ РЕДАГУВАННЯ

Куляс П.П.

Фразеологічний та синтаксичний складники суржику в писемній комунікації.....36

Харчук О.В.

Сучасна навчальна книга: проблеми редагування.....45

Харитоненко О.І.

Особливості функціонування різних видів дефініцій у навчальній літературі.....54

Шевчук С.В.

Урахування вікових особливостей читачів під час художнього оформлення дитячих видань (на прикладі видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»).....59

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ**

*Матеріали науково-звітної конференції викладачів кафедри журналістики
Інституту української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова*

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ДОПОВІДЕЙ

Випусковий редактор Харитоненко О.І.

Коректор Ромашко С.І.

Підписано до друку 25.05.11